Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

School of Economic Sciences and Business Books

1988

þÿ ˜ - ¼ ± Ä ± μ Á ¹ Æ μ Á μ ¹ ± º ® Â ‘ ½ ¬ À Ä

Vliamos, Spyros

þÿ ± ½ μ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ ‘ ¸ · ½ Î ½ . ¤ ¼ ® ¼ ± Ÿ ¹ º ¿ ½ ¿ ¼ ¹ º Î ½ • À ¹ Ã Ä · ¼ Î ½

http://hdl.handle.net/11728/7191

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΘΕΜΑΤΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΠΙΜ.: ΣΠ. Ι. ΒΛΙΑΜΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1987-88

ΣΠΥΡΟΥ Ι. ΒΛΙΑΜΟΥ

ΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ OFFSET: Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ - Σ. ΠΑΠΑΔΑΜΗΣ Ο.Ε.
Εμ. Μπενάκη 76 Τηλ. 36.22.928 - 36.15.213

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο 1ο

ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

1. Η Ανυπαρξία Περιφερειακής Οικονομικής Πολιτικής

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια, η χωροταξική διάσταση δεν λαμβανόταν υπόψη κατά την ανάλυση των οικονομικών φαινομένων.(1) Το γεγονός αυτό εύρισκε τη δικαιολογητική του βάση στην κύρια υπόθεση της παραδοσιακής οικονομικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς συντελεί στην πλήρη διαπεριφερειακή κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής. Με τον τρόπο αυτό αποκαθίστατο μια ισορροπία μεταξύ των διαφόρων τιμών (αγαθών και συντελεστών παραγωγής) στις διάφορες περιφέρειες(2). Δηλ. η ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας γινόταν μέσα σε ένα στατικό χωρίς διαφάσεις κόσμο. Η αρχική αντίδραση στη θέση αυτή ήταν της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής, η οποία αναγνώριζε για πρώτη φορά την σημασία του χρόνου στην οικονομική ανάλυση. Ο χώρος εξακολουθούσε να μην λαμβάνεται τουλάχιστον άμεσα, υπόψη. Ίσως γιατί πολλά θέματα χώρου μπορούσαν να εξετασθούν μέσα στο πλαίσιο που διαμόρφωνε η παραδοσιακή θεωρία. Π.χ. το κόστος μετακινήσεως του προϊόντος ή του συντελεστή παραγωγής μπορεί να ληφθεί υπόψη με τον συνυπολογισμό του στο συνολικό κόστος παραγωγής στα πλαίσια της νεοκλασσικής θεωρίας των τιμών. Ακόμα, άν το βασικό πλεονέκτημα

---

(1) Ο Richardson (1972) αναφέρει ότι "αν και οι χωροταξικές μελέτες έχουν μία αξιοσέβαστη παράδοση που εκτείνεται αρκετά πίσω στον περασμένο αιώνα, κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη, η γρήγορη ανάπτυξη του ενδιαφέροντος στα οικονομικά της χωροταξίας και της περιφέρειας είναι σχετικά πρόσφατο - τα τελευταία είκοσι χρόνια. Ακόμα και σήμερα είναι δυνατόν κανείς να ισχυρισθεί ότι η χωροταξική θεωρία και τα περιφερειακά οικονομικά είναι το παιδί ακό άλλο πατέρα στην οικογένεια των οικονομικών". (Σελ.1).

(2) Βλέπε Ν.Κόνσολα (1983) σελ. 22.

ενός τόπου εγκαταστάσεως αφορούσε στην εξοικονόμηση του χρόνου για τη μείωση των καθυστερήσεων στην παράδοση του προϊόντος, το πρόβλημα του χώρου μπορούσε να θεωρηθεί ως πρόβλημα χρόνου.

Πολύ σημαντικό επίσης επιχείρημα για την παραμέληση του χώρου ως στοιχείου της οικονομικής αναλύσεως ήταν και το γεγονός ότι πολλοί παράγοντες που προσδιορίζουν την χωροταξική διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας είναι μη οικονομικοί (κοινωνιολογικοί παράγοντες).

Τέλος, και στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, το ενδιαφέρον για τα περιφερειακά προβλήματα υστέρησε έναντι εκείνου που έδειξαν οι κυβερνήσεις για την επίτευξη των στόχων της πλήρους απασχολήσεως, οικονομικής αναπτύξεως και διανομής του εισοδήματος[3]. Δηλαδή, το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων στράφηκε πρωταρχικά στην εθνική οικονομική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη βοηθώντας κατά προτεραιότητα εκείνες τις περιοχές που διέθεταν ήδη κατάλληλη υποδομή και εργατικό δυναμικό δεδομένου ότι ήταν πολύ ευκολώτερο να αρχίσει μια αυτοτροφοδοτούμενη αναπτυξιακή διαδικασία στις περιοχές αυτές, που θα είχε ως αποτέλεσμα την ταχύρρυθμη αύξηση του προϊόντος[4]. Η πολιτική αυτή αποτελεί μια πάγια πρακτική που ακολουθείται ιδίως όταν έχουν προηγηθεί περίοδοι οικονομικών κρίσεων ή και καταστροφών (πόλεμοι, φυσικές καταστροφές).

2. Το Περιφερειακό Πρόβλημα και ο Περιφερειακός Προγραμματισμός

Διάφορες μελέτες έχουν δείξει πως δεν υπάρχει μια απλή πρόσβαση στην έννοια του "περιφερειακού προβλήματος", πού να ταιριάζει στις διαφορετικές

---

(3) Βλέπε H.W.Richardsom (1972) σελ.3, Π.Γ.Παυλόπουλου (1977) σελ.96 και Ν.Ι.Κόνσολα (1983) σελ.23.

(4) Ανάλυση της έννοιας των "πόλων ανάπτυξεως" επιχειρείται στο επόμενο κεφάλαιο.

συνθήκες σ'όλες τις χώρες. Προβλήματα μπορεί να ανακύπτουν από εμφανείς ανισότητες στο εισόδημα, την απασχόληση, τη μετανάστευση, κ.λπ. αλλά και από πολύ λιγότερο εμφανείς διαταραχές, όπως π.χ. υπερπληθυσμός σε μια περιφέρεια που δημιουργεί αρνητικές εξωτερικές οικονομίες εξαιτίας της υπερσυγκέντρωσης.

Μια μελέτη του Ο.Ο.Σ.Α.[5] παραδέχεται ότι ολοκληρωμένες παρουσιάσεις και αναλύσεις του περιφερειακού προβλήματος συναντά κανείς σε λίγες μόνο χώρες, ενώ στις υπόλοιπες αυτό που υπάρχει είναι στοιχεία για καθυστερημένες περιοχές. Αυτό δημιουργεί τα εξής εμπόδια:

(α) δεν έχει κανείς μια συνολική εικόνα, αλλά πρέπει να τη δημιουργήσει από πολλές μεμονωμένες εκθέσεις, και

(β) δίνει την εντύπωση ότι τα περιφερειακά προβλήματα είναι κάτι ξέχωρο από το κύριο ρεύμα των μεγάλων οικονομικών προβλημάτων, όπως π.χ. η μεγέθυνση της εθνικής οικονομίας. Συνεπώς, δεν απαιτούνται παρά δευτερεύουσας σημασίας μέτρα προκειμένου να αντιμετωπισθούν.

Στην πραγματικότητα το περιφερειακό πρόβλημα δεν είναι δυνατό ν'αποχωρισθεί απ'το σώμα των προβλημάτων που μια οικονομία βρίσκει μπροστά της, διότι (α) οι εθνικές αναπτυξιακές πολιτικές επιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε περιφέρεια, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες της και (β) η διαπεριφερειακή κατανομή του πληθυσμού και των πόρων πρέπει να είναι συμβιβαστή με τους εθνικούς στόχους, με την επίτευξη δηλαδή τουλάχιστον ανεκτών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών συνθηκών για όλη τη χώρα.

Τα μέτρα για την ανάπτυξη των καθυστερημένων περιφερειών πρέπει να θεωρηθούν οργανικό κομμάτι της εθνικής οικονομικής πολιτικής μάλλον, παρά ad hoc διορθωτικά μέτρα για υψηλά περιφερειακά ποσοστά ανεργίας. "Το θέμα εξετάζεται

(5) Βλ. O.E.C.D. (1974).

πια σε πολύ ευρύτερη βάση: την οργάνωση και δραστηριοποίηση των περιφερειακών οικονομιών, έτσι ώστε να συμβάλουν τόσο στην περιφερειακή όσο και στην εθνική ανάπτυξη"(6). Αυτό σημαίνει ότι πρώτα επιλέγονται περιφερειακοί στόχοι συμβιβαστοί με τους εθνικούς και στη συνέχεια προτείνονται λύσεις (πολιτικές) για το περιφερειακό πρόβλημα. Έτσι τα ζητήματα αυτά εξετάζονται στη βάση των προκαθορισμένων στόχων.

Μπορούμε να διακρίνουμε τους στόχους αυτούς σε δύο κατηγορίες:

A. Στόχοι υψηλότερης τάξης

α. άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων, πράγμα που με άλλα λόγια σημαίνει άριστη χωροταξική κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας, λαμβανομένων υπ'όψη των υπαρχουσών συνθηκών κόστους και ζήτησης και

β. άριστη διανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών μιας χώρας.

Β. Στόχοι χαμηλότερης τάξης:

α. περιορισμός των ανισοτήτων στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των διαφόρων περιοχών.

β. περιορισμός των διαφορών στα κατά κεφαλήν εισόδημα.

γ. διαπεριφερειακή ισορροπία, ένας δύσκολα επιτεύξιμος στόχος που έχει την έννοια ότι τα διάφορα τμήματα της χώρας αναπτύσσονται με τους ίδιους ρυθμούς σε όρους εισοδήματος και πληθυσμού.

Το περιφερειακό πρόβλημα εκφράζεται συνήθως σε όρους των στόχων χαμηλότερης τάξης(7).

(6) Βλ. K.Allen and M.C. Mac Iennan (1970).

(7) Ο τρίτος στόχος καρουσιάζει μια αοριστία που δημιουργεί προβλήματα ασυμβατότητας μεταξύ αυτού και των άλλων δύο. Βλ. και Σ.Βλιώρας (1984β').

4. Η Περιφερειακή και Βιομηχανική Πολιτική στην Ελλάδα

Οι μορφές αυτές με τις οποίες εκδηλώθηκε το Περιφερειακό πρόβλημα ήταν το αποτέλεσμα των επιλογών που οι διάφορες μεταπολεμικές κυβερνήσεις στην Ελλάδα έκαναν μπροστά στην ταυτόχρονη ικανοποίηση των δύο στόχων της οικονομικής πολιτικής που τότε φαίνονταν ότι ήταν συγκρουόμενοι[1]: της πολιτικής της βιομηχανικής ανάπτυξης που θα οδηγούσε στην ταχύρρυθμη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, και της πολιτικής χωροταξικής κατανομής της οικονομικής και κυρίως της βιομηχανικής δραστηριότητας.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η προσπάθεια για μείωση της ανεργίας και ανασυγκρότηση της βιομηχανίας που είχε καταστραφεί, έδωσε προτεραιότητα στην πρώτη πολιτική, σε σχέση με την δεύτερη. Ο περιφερειακός και αστικός σχεδιασμός μπορούσε να περιμένει. Μπορούμε επομένως να ισχυρισθούμε ότι η δημιουργία του Περιφερειακού Προβλήματος προκλήθηκε κυρίως από τον τρόπο με τον οποίο συντελέσθηκε η μεταπολεμική εκβιομηχάνιση της χώρας[2]. Δηλαδή η έλλειψη μιας συστηματικής και συνεχούς περιφερειακής πολιτικής ενσωματωμένης στην εθνική πολιτική βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν η κύρια αιτία για την συγκέντρωση της βιομηχανικής δραστηριότητας στις περιοχές της Αθήνας και Θεσσαλονίκης.

Ο σχεδιασμός για την ανάπτυξη της περιφέρειας αντιμετωπίσθηκε σε στενά τοπικά πλαίσια, μέσα από:

α. Την αύξηση της παραγωγικότητας του αγροτικού τομέα

β. Την δημιουργία κινήτρων για την εγκατάσταση βιομηχανιών στην επαρχία (Ν.942/49 και Ν.2167/52) και

γ. Την προστασία της επαρχιακής βιομηχανίας

---

(1) Βλ. Π. Ι.Παυλόπουλου (1977), σελ. 96.

(2) Βλ. και G.Chiotis, and D.Tsoukalas, (1984) σελ. 21.

Πιο συγκεκριμένα η πρώτη προσπάθεια περιφερειακής ανάπτυξης εξηδηλώθηκε με την επιδίωξη της αύξησης του γεωργικού εισοδήματος και της εξασφάλισης τη απαραίτητης επάρκειας σε ορισμένα βασικά είδη μεγάλης λαϊκής κατανάλωσης όπως σιτηρά και φυτικά λάδια. Παρά όμως τα εντυπωσιακά αποτελέσματα στον τομέα της παραγωγής και παραγωγικότητας του τομέα αυτού οι πληθυσμοί της υπαίθρου εξακολούθησαν όπως είδαμε να μειώνονται, ως αποτέλεσμα της μαζικής μετανάστευσης στις μεγάλες πόλεις και στο εξωτερικό. (Μόνο το 1965 μετανάστευσαν στο εξωτερικό περίπου 176.000 άτομα). Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η αγροτική ανάπτυξη είναι ανίσχυρη να συγκρατήσει την μετανάστευση. Γίνεται έτσι φανερό, ότι για την αποκατάσταση της ισομερούς ανάπτυξης των διαφόρων περιφερειών της χώρας, είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστεί με ουσιαστικά και συγκεκριμένα μέτρα η βιομηχανική αποκέντρωση.

Μέχρι το 1952, οπότε τέθηκε σε ισχύ ο Ν.2167/52 η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού από μέρους των Ελληνικών Κυβερνήσεων ήταν υποτυπώδης.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1960 η προσπάθεια στράφηκε στην εκπόνηση συστηματικών μελετών πάνω στο πρόβλημα οι οποίες τροφοδότησαν τα διάφορα "Προγράμματα Οικονομικής Αναπτύξεως"(1). Η καταπολέμηση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων αναφέρθηκε για πρώτη φορά ως στόχος στο "Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως 1960-1964" και στο "Σχέδιο Πενταετούς Προγράμματος 1966-70"

(1) Για μια λεπτομερή ανασκόπηση του περιφερειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα βλ. Σπ.Βλιάμου:(1984 β) και Κ.Γ.Αθανασόπουλου:(1931),(1952).

που ακολούθησε, το οποίο τελικά αντικαταστάθηκε από το "Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Ελλάδος 1968-72".

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, για πρώτη φορά το Πρόγραμμα 1966-70 συνδεσε τις περιφερειακές επιδιώξεις με τους ευρύτερους στόχους της εθνικής οικονομικής πολιτικής. Βασικό θεσμικό στοιχείο αυτής της συνδέσεως των επιδιώξεων είναι η οργάνωση του θεσμού των Βιομηχανικών Περιοχών. Η βιομηχανική και κατ'επέκταση η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί με τη λήψη διάφορων μέτρων που ανήκουν στην σφαίρα της δημοσιονομικής (ευνοϊκές φορολογικές και δασμολογικές ρυθμίσεις κ.λπ.) και νομισματικής πολιτικής (διαφορισμός επιτοκίων κ.λπ.).

Καμμιά όμως από τις μορφές αυτές πολιτικής δεν μπορεί να συντελέσει άμεσα και στην περιφερειακή ανάπτυξη[12]. Όπως θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο σε μια οικονομία προσανατολισμένη στην αγορά, είναι δύσκολο να πεισθεί μια παραγωγική μονάδα να εγκατασταθεί για να παράγει σε μιά υπανάπτυκτη περιοχή, ακόμα και αν προσφέρονται γενναιόδωρα φορολογικά ή νομισματικά κίνητρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

1. Η ανάπτυξη της θεωρίας του τόπου εγκαταστάσεως-. Προβλήματα και σύγχρονες τάσεις

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο η οικονομική θεωρία άργησε να ασχοληθεί με το πρόβλημα του τόπου εγκαταστάσεως της οικονομικής δραστηριότητας, θεωρώντας ότι ο μηχανισμός της αγοράς συντελεί στην πλήρη διαπεριφερειακή κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής, μέχρι την αποκατάσταση μιάς ισορροπίας μεταξύ των διαφόρων τιμών (συντελεστών παραγωγής και τελικών προϊόντων) στις διάφορες περιφέρειες. Πέρα όμως από την αντίληψη αυτή, και όταν ακόμα έγινε πεποίθηση ότι η ελεύθερη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς δεν μπορεί πάντοτε να παράγει όλα τα κοινωνικώς επιθυμητά αποτελέσματα, δεν πραγματοποιήθηκε η ανάπτυξη μιας γενικής θεωρίας, του τόπου εγκαταστάσεως που να ασχολείται με την χωροθέτηση της οικονομικής δραστηριότητας. Και τούτο παρά το γεγονός ότι κατά καιρούς έγιναν πολλές και σημαντικές προσπάθειες για τη θεωρητική θεμελίωση της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων που αφορούν τον τόπο εγκαταστάσεως του μεμονωμένου επιχειρηματία (ανάλυση περιοχικής ισορροπίας). Οι προσπάθειες αυτές έτειναν αφενός στον εντοπισμό των παραγόντων που επηρεάζουν την εγκατάσταση μιας οικονομικής μονάδας σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή την μετεγκατάστασή της σε μια άλλη, και αφ'ετέρου στην διερεύνηση των επιπτώσεων που θα έχει πάνω στην οικονομία της περιοχής το γεγονός αυτό. Η προσέγγιση αυτή -μια καθαρά μικροοικονομικής φύσεως προσέγγιση- δεν δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μιας γενικής θεωρίας, που να συνεξετάζει τους παράγοντες που καθορίζουν τη διασπορά του συνόλου της οικονομικής δραστηριότητας στον χώρο καθώς και τις διάφορες αλληλοσυσχετίσεις που υπάρχουν μετα-

ξύ των διαφόρων αυτών δραστηριοτήτων[14]. Όπως σωστά έχει παρατηρηθεί "μια πραγματικά γενική θεωρία δεν εξηγεί μόνον την χωροθέτηση της παραγωγής, αλλά επίσης και την αλληλεξάρτηση που υπάρχει μεταξύ των παραγωγών και καταναλωτών καθώς επίσης και τη μορφή της ανταλλαγής (εμπορίου) που προέρχεται από αυτην την εξάρτηση"[15].

Η ανάπτυξη μιας γενικής θεωρίας λοιπόν έπρεπε να ξεπεράσει δύο σημαντικά εμπόδια[16] που βρίσκονται στις σχέσεις δύο πρόσφατων κλάδων της οικονομικής θεωρίας: Της (μακροοικονομικής φύσεως) θεωρίας Περιφερειακής Αναπτύξεως και της (μικροοικονομικής φύσεως) θεωρίας της μελέτης συμπεριφοράς της επιχείρησης αναφορικά με τον τόπο εγκαταστάσεώς της.

Το πρώτο εμπόδιο αναφέρεται στο στοιχείο του χώρου. Τούτο ενυπάρχει στη θεωρία του τόπου εγκαταστάσεως ενώ απουσιάζει από την θεωρία της περιφερειακής αναπτύξεως η οποία αναφέρεται στην εξέλιξη και τις σχέσεις μεταξύ μη χωρικών (non-spatial) μονάδων (περιφερειών)[17]. Το δεύτερο εμπόδιο δημιουργείται από το στοιχείο του χρόνου. Σε αντίθεση με τον χώρο, τούτο ενυπάρχει στην θεωρία της περιφερειακής αναπτύξεως (δυναμική θεωρία), ενώ απουσ

---

(14) Βλ. Devine et al (1975), σελ. 542-543, καθώς και την αναφορά που γίνεται στον Robinson, στην υποσημείωση της σελ. 543.

(15) Richardson (1972), σελ. 103.

(16) Βλ. και Richardson (1972) σελ. 101-104.

(17) Επί πλέον η ίδια η ύπαρξη του στοιχείου "χώρος", δημιουργεί εμπόδια στην μετάδοση των οικονομικών πληροφοριών. Δηλ. ακόμα και αν εντοπιστού διαταραχές που μπορούν να προκαλέσουν αναπροσαρμογές στο όλο σύστημα, ο τριβές που προκαλούνται από το στοιχείο "χώρος" (απόσταση) μπορούν να περιορίσουν την έκταση στην οποία οι συνέπειες των διαταραχών αυτών μπορούν να προβλεφθούν. Επομένως η έννοια της γενικής ισορροπίας δεν είναι συμβιβαστή με τα δεδομένα της οικονομίας του χώρου.

ζει από την θεωρία του τόπου εγκαταστάσεως[18].

Οι δυσκολίες αυτές συντέλεσαν κύρια στην ανάπτυξη της μελέτης της συμπε ριφοράς του μεμονωμένου επιχειρηματία μέσα σε ένα πλαίσιο βασισμένο στην νεοκλασσική οικονομική θεωρία, όπου υποτίθεται η ύπαρξη τέλειας πληροφορήσεως και μεγιστοποιήσεως (ή ελαχιστοποιήσεως) μιας αντικειμενικής συναρτήσεως συμπεριφοράς. Η ανάπτυξη ακολούθησε δύο κατευθύνσεις σκέψεως που η κάθε μια δίνει έμφαση και σε διαφορετικούς παράγοντες προσδιορισμού της επιχειρηματικής συμπεριφοράς: Η μια ονομάσθηκε"Σχολή του Ελαχίστου Κόστους" και η άλλη "Σχολή της Έκτασης της Αγοράς". Μια τρίτη τάση που διαμορφώθηκε προσπάθησε να συνθέσει τις δύο προηγούμενες και βασίστηκε στην μεγιστοποίηση των κερδών ως βάση συμπεριφοράς του επιχειρηματία[19], που λαμβάνει υπόψη του ταυτόχρονα παράγοντες κόστους και ζήτησης.

Κύριο χαρακτηριστικό και των τριών αυτών Σχολών Σκέψεως είναι η απουσία οποιασδήποτε έννοιάς κοινωνικού κόστους. Επειδή ο επιχειρηματίας δεν το λαμβάνει βέβαια υπόψη του κατά την επιλογή του τόπου "εγκαταστάσεώς" του, το σύστημα τείνει προς μη άριστες θέσεις. Καθήκον της οικονομικής πολιτικής είναι να εσωτερικεύσει στην όλη διαδικασία το κόστος αυτό με ένα σύστημα φόρων-επιδοτήσεων.

Γενικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συμβολή των θεωριών αυτών στην κατανόηση των παραγόντων που προσδιορίζουν την χωροταξική κατανομή των παραγω

---

(18) Η εισαγωγή του "Χρόνου" στην ανάλυση μεταβάλλει την θεωρία από στατική σε δυναμική και δημιουργεί προβλήματα και αβεβαιότητες που δεν γίνονται εύκολα συμβιβαστές με τον ορθολογικό τρόπο λήψεως των αποφάσεων, των επιχειρήσεων αναφορικά με τον τρόπο εγκαταστάσεως, που τείνουν προς μια κατάσταση ισορροπίας. Δηλ. η μέθοδος της αναλύσεως της γενικής ισορροπίας δεν προσφέρεται για την ανάλυση της γεωγραφικής διασποράς της παραγωγής, καταναλώσεως και ανταλλαγής.

(19) Για μια ανάλυση της "παραδοσιακής" θεωρίας συμπεριφοράς της επιχειρήσεως βλ. Σκ.Βλιάμου (1984α΄) σελ. 21-24.

γικών μονάδων υπήρξε πολύ περιορισμένη. Εμπειρικές έρευνες[20] έδειξαν ότι οι επιχειρήσεις δεν συμπεριφέρονται ορθολογικά και δεν εξετάζουν το κόστος εναλλακτικών τόπων εγκαταστάσεως επειδή ακριβώς δεν ισχύει η υπόθεση της τέλειας πληροφορήσεως γι'αυτό.

Συγκεκριμένα τα συμπεράσματα μελετών στην Μ.Βρεταννία έδειξαν ότι λίγες επιχειρήσεις σταθμίζουν όλα τα κόστη και οφέλη που σχετίζονται με πιθανούς τόπους εγκαταστάσεως, κατά τη διαδικασία λήψεως της σχετικής αποφάσεως. Συνήθως καθορίζουν ένα περιορισμένο αριθμό κριτηρίων και με βάση αυτά επιλέγουν εκείνη την τοποθεσία που πληρεί πρώτη τα προκαθορισμένα κριτήρια.

Η εξήγηση που δόθηκε για τα συμπεράσματα αυτά ήταν μεταξύ άλλων ότι οι διαφορές στα λειτουργικά κόστη μεταξύ των διαφόρων τοποθεσιών δεν ήταν ουσιαστικές για ένα μεγάλο αριθμό κλάδων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι υπολογίσθηκε ότι μεταξύ επιχειρήσεων που βρίσκονται εγκατεστημένες στην Σκωτία[21] το κόστος μεταφοράς ήταν αμελητέο-μικρότερο από το 2% του συνολικού κόστους, ή μεταξύ 0,1% έως 0,8% του συνολικού κύκλου εργασιών.

Βέβαια τα συμπεράσματα των μελετών αυτών έχουν αμφισβητηθεί από σύγχρονες τους ή μεταγενέστερες μελέτες[22], οι οποίες βρήκαν ότι ένας μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων λαμβάνει σοβαρά υπ'όψη του τα μειωμένα λειτουργικά κόστη που προκύπτουν σε περιοχές που ενισχύονται με κάποιο τρόπο από την πολιτεία. Εκτός αυτού πολλές μονάδες βρέθηκαν εγκατεστημένες κοντά σε μητροπολιτικά κέντρα, επειδή ακριβώς η απόσταση τους δημιουργούσε σημαντικά

(20) Για μια συστηματική αναφορά σ'αυτές βλ. F.Stilwell (1972), σελ.46-47, P.J.Devine (1975) σελ. 554 κ.ε., W.F. Luttrell (1962), A.J.Brown (1969)

(21) Βλ. Toothill Report (1961)

(22) P.S.Florence: (1962) και G.Cameron and B.Clarke, (1966).

κόστη επικοινωνίας. Εξ'άλλου όπως διαπιστώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο στη χώρα μας οι υπάρχουσες βιομηχανικές μονάδες που η φύση της παραγωγής τους δεν τις υποχρέωνε να βρίσκονται κοντά στην πηγή των πρώτων υλών τους, προτιμούσαν να εγκαθίστανται κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα, ή σε συγκοινωνιακούς κόμβους, θαλάσσιους ή χερσαίους. Ακόμα θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε μια πρόσφατη έρευνα[23] που έγινε στη χώρα μας σε ένα πολύ μικρό δείγμα μονάδων (μόνον εννέα) που βρίσκονται σε ΒΙ.ΠΕ., διαπιστώθηκε ότι η απόφαση για τον τόπο εγκαταστάσεώς τους επηρεάσθηκε πάρα πολύ από διάφορους παράγοντες που δεν σχετίζονται με την απόσταση από την πηγή των πρώτων υλών. Πιό συγκεκριμένα, τρείς απ'αυτές θεώρησαν ως τον περισσότερο σημαντικό παράγοντα την δυνατότητα προσέγγισης στην αγορά, δύο απ'αυτές τα κίνητρα που δόθηκαν για την εγκατάστασή τους στις ΒΙ.ΠΕ., και οι υπόλοιπες τρείς το κόστος μεταφοράς την διαθεσιμότητα του εργατικού δυναμικού και τη διάθεση δικτύων συλλογής αποβλήτων, αντίστοιχα.[24]

Τέλος εντοπίσθηκε μια σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ του βαθμού συγκεντρώσεως των μονάδων σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία και του μεγέθους τους. Τούτο σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις εκμεταλλευόνταν τις υπάρχουσες εξωτερικές οικονομίες περισσότερο από τις εσωτερικές που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν αν το μέγεθός τους γινόταν μεγαλύτερο. Δηλ. η δυνατότητα δημιουργίας εξωτερικών οικονομιών αποτέλεσε πόλο έλξεως των παραγωγικών μονάδων, και τούτο σε ένα σημείο που θα πρέπει να έχουν σοβαρά στο μυαλό τους οι αρμόδιοι για τον θεσμό των Βιομηχανικών Περιοχών.

---

(23) M.Romanos et al:, (1985), σελ. 52 κ.ε.

(24) Παρ'όλα αυτά όμως μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η αρχή δεν ήταν απόρα "ώριμη" και οι αντιφάσεις αναφορικά με τον τόπο εγκαταστάσης δεν μπορούνται κατηγορούμενες από τις διαφορές μεταξύ τους σ'αυτόν.

2. Η πολιτική επηρεασμού του τόπου εγκαταστάσεως- Σκοπιμότητα και αποτελεσματικότητα

Τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών που αναφέρθηκαν παραπάνω, παρέχουν την δικαιολογία για την θεσμοθέτηση μιας πολιτικής επηρεασμού του τόπου εγκαταστάσεως της βιομηχανίας. Μια τέτοια πολιτική για την ανάπτυξη των προβληματικών περιοχών υπερτερεί μιάς άλλης που ευνοεί την μετακίνησή του εργατικού δυναμικού από τις περιοχές αυτές στις περισσότερο αναπτυγμένες, στο ότι εκτός των οικονομικών πλεονεκτημάτων (δημιουργεί τις βάσεις για ισόρροπη ανάπτυξη), προσφέρει και κοινωνιολογικά πλεονεκτήματα. Η μεταφορά εργασίας στους εργαζόμενους δεν υποχρεώνει τους τελευταίους σε μετανάστευση (εσωτερική ή εξωτερική) και έτσι μεγιστοποιείται η ικανοποίησή τους που προέρχεται από την εφαρμογή της πολιτικής αυτής.

Ως οικονομικά πλεονεκτήματα της πολιτικής αυτής μπορούν συνοπτικά να αναφερθούν τα ακόλουθα[24]:

- κάλυψη του υπάρχοντος αυξημένου κόστους, κινδύνου και αβεβαιότητας που συνεπάγεται η εγκατάσταση σε μια απομακρυσμένη περιοχή με μικρές δυνατότητες αγοράς
- δημιουργία ευκαιριών απασχολήσεως στο εργατικό δυναμικό που δεν μπορεί για κάποιο λόγο να μεταναστεύσει σε άλλη περιοχή,
- συγκράτηση του μεταναστευτικού ρεύματος από την περιοχή και υποβοήθηση της περιφερειακής ισορροπίας από την άποψη του πληθυσμιακού μεγέθους κάθε περιφέρεια,
- μεταβολή της διάρθρώσεως της βιομηχανικής παραγωγής της προβληματικής περιφέρειας, με αύξηση του ποσοστού των μονάδων που είναι περισσότερο προσαρμοσμένες στις εξελίξεις της ζητήσεως, για την αποφυγή δημιουργίας διαρθρωτικής ανεργίας

---

(24) Βλ. Richardson (1972) σελ. 397 κ.ε. για μια λεπτομερή αναφορά στα οικονομικά πλεονεκτήματα μιας τέτοιας πολιτικής.

- μείωση των αρνητικών εξωτερικών οικονομιών που προκαλούνται στις ήδη προηγμένες περιφέρειες από την αύξηση των μονάδων κ.ά.

Η εφαρμογή της πολιτικής αυτής βρήκε την θεωρητική της υποδομή στην ανάπτυξη της έννοιας του "πόλου" ή "σημείου" αναπτύξεως. Η πολιτική αυτή αποβλέπει στη συγκέντρωση της επενδυτικής δαπάνης και άλλων αναπτυξιακών προσπαθειών σε μια συγκεκριμένη περιφέρεια που παρουσιάζει το χαρακτηριστικό του "οικονομικού δυναμισμού". Η διενέργεια επενδύσεων του Δημοσίου ή Ιδιωτικού Τομέα (κύρια δυναμικών μονάδων) στην περιφέρεια αυτή μπορεί να αφυπνίσει τον δυναμισμό αυτόν και να τον μεταδόσει σε όλη την γύρω περιοχή από το σημείο ανάπτυξης προκαλώντας έτσι μια αυτοτροφοφοτούμενη αναπτυξιακή διαδικασία μέσω της δημιουργίας δευτερευόντων αναπτυξιακών κέντρων[25]. Η θεωρία αυτή δηλαδή αναγνωρίζει την αναγκαιότητα διενέργειας επενδύσεων σε ορισμένες περιφέρειες που επιλέγονται με βάση το χαρακτηριστικό του "οικονομικού δυναμισμού".

Ένα πρόβλημα σχετικό με την έννοια του "δυναμισμού" είναι άν αυτός πρέπει να είναι εγγενής στην επιλεγμένη περιφέρεια, ή μπορεί να δημιουργηθεί από τις προυπάθειες της οικονομικής πολιτικής άν διατεθούν άφθονοι πόροι με τη μορφή των δημοσίων επενδύσεων και επιδοτήσεων. Το τελευταίο σημείο υποδηλώνει ότι ένας πόλος ανάπτυξης μπορεί να δημιουργηθεί -άν δεν υπάρχει αυτός από παντού. Άν όμως η επιλογή αυτή του πόλου είναι στυχής τότε η διατήρησή του θα απαιτεί μια συνεχή εγχυση πόρων, με τεράστιο βέβαιο κόστος.

Θα πρέπει να παρατηρηθεί ίσως στο σημείο αυτό ότι η δημιουργία ενός πόλου μειώνει την σημασία του κριτηρίου "ποσοστό ανεργίας" (που πολλές φορές αποτελεί τη βάση για

(25) Βλ. P.J.Devine (1975), σελ.599-600; Richardson (1972), σελ. 403, 415-426; A.J.Brown(1969), σελ. 32; Παναγιωτάτου (1982α), σελ. 16-18.

την παρέμβαση στην περιφέρεια, γιατί ο πόλος αναπτύξεως σπάνια βρίσκεται σε ζώνες με μεγάλα ποσοστά ανεργίας.

'Οπως προαναφέρθηκε η δημιουργία αυτή των "πόλων αναπτύξεως" προϋποθέτει φυσικό σχεδιασμό σε μεγάλη κλίμακα καθώς και μεγάλες δημόσιες επενδύσεις σε υποδομή, που μπορούν να δημιουργήσουν σημαντικές εξωτερικές οικονομίες. Από την άλλη πλευρά οι ιδιωτικές επενδύσεις σε παραγωγικές μονάδες για να συνεισφέρουν σ'αυτήν την αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία πρέπει να είναι έτσι σχεδιασμένες ώστε να πληρούν ορισμένες ιδιότητες που τους προσδίδουν τον χαρακτηρισμό "δυναμικές" και να ανήκουν στους λεγόμενους "κλάδους-κλειδιά":

α. Να είναι μεγάλου μεγέθους ώστε να επιδρούν πάνω σε γειτονικές δραστηριότητες.

β. να παρουσιάζουν ταχύ ρυθμό αναπτύξεως παράγοντας προϊόντα με υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα ζητήσεως

γ. να έχουν δεσμούς με άλλους κλάδους και τομείς της οικονομίας

δ. να αντλούν τις εισροές τους από πηγές που βρίσκονται μέσα στην περιφέρεια, ώστα να συντελούν στη δημιουργία και διατήρηση υψηλής ενεργού ζητήσεως στην περιοχή

ε. να παράγουν εξαγώγιμα προϊόντα, δηλ. να πωλούν σε αγορές έξω απο την περιφέρεια που είναι εγκαταστημένες, και

στ. να χρησιμοποιούν μεθόδους παραγωγής τεχνολογικά προηγμένες, ώστε να είναι σε θέση να μεταδόσουν δια μέσου του παραδείγματος και μιμήσεως την τεχνολογική αυτή αποτελεσματικότητά τους σε άλλους τομείς που παράγουν μέσα στην περιφέρεια.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η επιτυχία της προσπάθειας για δημιουργία πόλων αναπτύξεως εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος της "αναπτυξιακής νοοτροπίας" που επικρατεί στην περιοχή. Πιστεύεται ότι η δημιουργία της νοοτροπίας αυτής, μπορεί να είναι το αποτέλεσμα μιμήσεως που προέρχεται από

την παρουσία των "δυναμικών" μονάδων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή.

Η εμπειρία όμως από την εφαρμογή της θεωρίας των πόλων αναπτύξεως στην Ευρώπη και Η.Π.Α. υπήρξε απογοητευτική. Αναφέρεται[26] ότι η εφαρμογή της θεωρίας στην Νότιο Ιταλία, με τη δημιουργία πόλων που θα συντελούσε στην ανάπτυξή της, δεν κατάληξε στη διαμόρφωση μιας συνεχούς αυτοενισχυούμενης διαδικασίας, ικανής να αντιστρέψει την συσσωρευτική ανισότητα που παρατηρείται μεταξύ της Βορείου και Νοτίου Ιταλίας. Κυριότερος λόγος για την αποτυχία ήταν η ταύτιση του πόλου με κάποια ή κάποιες μεγάλες βιομηχανικές επενδύσεις που έγιναν χωρίς επιλογή σε περιφέρειες με ανύπαρκτες ή πολύ μικρές δυνατότητες βιομηχανικής ανάπτυξης και επομένως αδυναμία αλλαγής των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων τους ώστε να υπάρξει μια αναμόρφωση των παραγωγικών και άλλων σχέσεων που εκτείνονται μέσα στον χώρο επιρροής του σχεδιαζομένου πόλου. Η ύπαρξη μιας ή δυο δυναμικών μονάδων σε κάποιο χώρο δεν συνεπάγεται αυτόματα τη δημιουργία ενός πόλου αναπτύξεως. Δεν αρκεί μια γρήγορη ανάπτυξη μόνο, αλλά ο χαρακτήρας της αναπτύξεως αυτής πρέπει να επεκτείνεται και στην γειτονική περιοχή. Και τούτο συντελείται με τις διασυνδέσεις της μονάδας ή των μονάδων με άλλες που υπάρχουν, και υποβοηθείται με την ανάπτυξη υποδομής, την παροχή υπηρεσιών και την δημιουργία ζητήσεως παραγωγικών συντελεστών από την περιφέρεια[27]. Με άλλα λόγια πρέπει να επιδιωχθεί η ανάπτυξη θετικών εξωτερικών οικονομιών. Και αυτές μπορούν καλύτερα να δημιουργηθούν στις περιοχές με βιομηχανική βάση, δεδομένου ότι το είδος αυτό, των οικονομιών είναι μεγαλύτερο στην βιομηχανία παρά σε άλλες μορφές οικονομικής δραστηριότητας.

Επομένως κανείς δεν μπορεί να περιμένει μια συσσωρευτική αποδυναμη βιομηχανική ανάπτυξη να προέλθει από μια μεγάλη έστω βιομηχανική επένδυση σε

(26) Παναγιωτάτου (1982α΄) σελ. 18.

(27) Βλ. Richardson (1972), σελ. 418.

αυτή γίνει σε κάποιο χώρο με ανυπαρξία βιομηχανική υποδομής και βιομηχανικής συνειδήσεως, κατάλληλου για την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων όπως π.χ. αγροτικών. Επομένως, όπως και αλλού[28] έχει παρατηρηθεί η επισήμανση και αξιολόγηση των μακροοικονομικών επιπτώσεων από την δημιουργία ενός πολου αναπτύξεως τόσο στην περιοχή όσο και στη χώρα στο σύνολο, απαιτεί αναφορά στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της περιοχής, δεδομένου ότι αυτές επηρεάζουν:

α. το είδος της απασχολήσεως που υπάρχει

β. τις αντιδράσεις του πληθυσμού στα διάφορα ερεθίσματα που προσδιορίζουν κατά μεγάλο μέρος το τελικό αποτέλεσμα κάθε ενέργειας της Διοικήσεως ή του φορέα που αναλαμβάνει την πρωτοβουλία της ενέργειας

Οι ιδιαιτερότητες και δυσκολίες αυτές για την δημιουργία των πόλων αναπτύξεως, οδήγησαν στην ανάπτυξη της ανταγωνιστικής έννοιας του "συμπλέγματος βιομηχανικών δραστηριοτήτων". Εδώ δεν απαιτείται η ύπαρξη ενός κυρίαρχου βιομηχανικού κλάδου που θα ήταν η ατμομηχανή που θα προπορευόταν στον δρόμο για την ανάπτυξη της περιοχής. Θεμελιώδες στοιχείο της θεωρίας είναι η ύπαρξη δραστηριοτήτων σε ένα χώρο, που να συνδέονται μεταξύ τους μέσω τεχνικών και παραγωγικών σχέσεων. Οι σχέσεις αυτές συντελούν στην αποτελεσματικότερη λειτουργία τους και υπάρχουν μόνον όταν οι μονάδες βρίσκονται συγκεντρωμένες στον ίδιο χώρο. Και η θεωρία αυτή επομένως τονίζει την ανάγκη δημιουργίας οικονομιών συγκεντρώσεως (agglomeration and concentration economies). Η συγκέντρωση των δραστηριοτήτων σε συνδυασμό με την αδιαιρετότητα που χαρακτηρίζει πολλές εισροές προκαλούν τις οικονομίες αυτές. Η ανάπτυξη ορισμένων υπηρεσιών που ενεργούν ως εισροές (πληροφορήσεως και επικοινωνίας, επισκευαστικές, τραπεζικές, παροχής ενέργειας), δεν μπορεί να γίνει κάτω από ένα ορισμένο ελάχιστο επίπεδο παραγωγής, λόγω των οικονομιών κλίμακας. Δυνατόν λοιπόν να παρατηρηθεί μια τάση νέων μονάδων να εγκαθίστανται σε κέντρα

(28) Βλ. Σπ. Βλιάμου: (1979), σελ. 5.

όπου το μέγεθος της συνολικής παραγωγής από ήδη εγκατεστημένες μονάδες είν τέτοιο που να στηρίζει μια τέτοια κατάλληλη υποδομή. Η τελευταία δεν μπορε να μεταφερθεί αλλού λόγω αδιαιρετοτήτων και υψηλού κόστους μεταφοράς. Στα συμπλέγματα βιομηχανικών δραστηριοτήτων μπορούν να παρατηρηθούν τεχνικές εξωτερικές οικονομίες δηλ. το μέγεθος της εκροής μιας παραγωγικής διαδικασίας εξαρτάται όχι μόνον από τις δικές της εισροές αλλά από τις εισροές και εκροές καί άλλων παραγωγικών διαδικασιών.

ΣΠΥΡΟΥ Ι. ΒΛΙΑΜΟΥ

ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ: Η ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Φεβρουάριος 1 9 7 9

2.4. Πολλαπλασιαστής Εισοδήματος και Απασχολήσεως

Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία πολλαπλασιαστής είναι ο αριθμός που μας δίνει πόσες φορές θα αυξηθεί το Εθνικό Εισόδημα μετά από δεδομένη αύξηση κάποιας αυτόνομης δαπάνης.

Η εξίσωση του προϊόντος μιάς περιφέρειας είναι:

$$Y = C + I + G + X - M$$

όπου: Y = Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν

C = Ιδιωτική κατανάλωση

I = Ιδιωτικές επενδύσεις

G = Δημόσιες δαπάνες

X = Εξαγωγές

M = Εισαγωγές

Οι συναρτήσεις των δαπανών γράφονται:

$C = \alpha + \beta' Y$ (2) , $M = \beta + \mu' Y$ (3), $X = X$ (4)

$I = I$ (5) , $G = G$ (6)

όπου α = αυτόνομη καταναλωτική δαπάνη (όταν Y = 0)

β' = Οριακή ροπή προς κατανάλωση.

β = Αυτόνομη δαπάνη για εισαγωγές (όταν Y=0)

μ' = Οριακή ροπή προς εισαγωγές

X = Αυτόνομες δαπάνες εξαγωγών

I = Αυτόνομη ζήτηση για επενδύσεις

G = Αυτόνομη δημόσια δαπάνη.

Αντικαθιστώντας τις (2), (3), (4), (5), (6), στην (1) έχομε:

$$Y = a + \not{c}Y + \bar{I} + \not{\bar{C}} + \bar{X} - \beta - \not{M}Y \qquad (7)$$

ή $$Y = \frac{a + \bar{I} + \bar{G} + \bar{X} - \beta}{1-(\not{c}-\not{M})} \qquad (8)$$

Δηλ. ο πολλαπλασιαστής βρέθηκε ότι είναι: $\frac{1}{1-(\not{c}-M)}$

'Αν εγκαταλείψουμε την υπόθεση περί αυτονομίας των παρακάτω δαπανών (a, $\bar{I}$, $\bar{G}$), τότε η έννοια του $\not{c}$ διευρύνεται, και τούτο νοείται τώρα σαν η οριακή ροπή συνολικής καταναλώσεως, και όχι μόνον της ιδιωτικής.

Η ανυπαρξία των στατιστικών στοιχείων για τον υπολογισμό των $\not{c}$ και $\not{M}$ καθιστά αδύνατη την κατ'ευθείαν εκτίμηση του πολλαπλασιαστή σε επίπεδο περιφέρειας. Γι'αυτό στα επόμενα κάνομε χρήση της μεθόδου των "χωροταξικών συντελεστών". Η μέθοδος αυτή διακρίνει τις δραστηριότητες κάθε περιφέρειας σε "βασικές" και "μή βασικές", ανάλογα με το μέγεθος των χωροταξικών συντελεστών,.

Σαν "βασικός τομέας" της οικονομικής δραστηριότητας θεωρείται εκείνος που παράγει κάθε είδους αγαθά και υπηρεσίες που εξάγονται από την περιφέρεια. Σαν "μη βασικός" τομέας θεωρείται εκείνος που παράγει αγαθά που καταναλώνονται από τους μόνιμους κατοίκους της περιφέρειας, και δεν προέρχονται από εισαγωγές.

Η διάκριση αυτή των δραστηριοτήτων σε βασικές και μη στηρίζεται στη θεωρία της οικονομικής βάσεως των περιφερειών σύμφωνα με την οποία πρωταρχικός παράγοντας προσδιορισμού του γενικού επιπέδου δραστηριότητας κάθε περιφέρειας, είναι το επίπεδο δραστηριότητας κάθε περιφέρειας, είναι το επίπεδο δραστηριότητας του συνόλου των οικονομικών της μονάδων που έχουν εξαγωγικό προσανατολισμό. Το μέγεθος δε του "χωροταξικού συντελεστή" δείχνει τον βαθμό περιφερειακής εξειδίκευσης ενός κλάδου σε σύγκριση με το βαθμό εξειδίκευσής του σε εθνικό επίπεδο. Υπολογίζονται δε με στοιχεία απασχολήσεως

και εγχωρίου προϊόντος.

'Αν : Q_{ij} = Προϊόν κλάδου i περιφερείας j

ΣQ_j = Συνολικό προϊόν περιφερείας j

NQ_i = Συνολικό προϊόν κλάδου I Ο εθνικό επίπεδο

ΣNQ = Συνολικό εγχώριο προϊόν χώρας.

Τότε ο χωροταξικός συντελεστής του κλάδου i της περιφέρειας j, LQ_{ij} , θα είναι:

$$LQ_{ij} = \frac{Q_{ij}}{\Sigma Q_j} \Big/ \frac{NQ_i}{\Sigma NQ} = \frac{Q_{ij}}{\Sigma Q_j} \cdot \frac{\Sigma NQ}{NQI}$$

'Οταν $LQ_{ij} > 1$: Περιφερειακή εξειδίκευση μεγαλύτερη από την εθνική και ο κλάδος i εξάγει κατά ποσοστό $(LQ_{ij}-1) / LQ_{ij}$

'Οταν $LQ_{ij} = 1$: Περιφερειακή εξειδίκευση ίση με την εθνική, δηλ. η περιφερειακή παραγωγή του κλάδου καλύπτει απόλυτα την περιφερειακή ζήτηση.

Οταν $LQ_{ij} < 1$: Περιφερειακή εξειδίκευση μικρότερη από την εθνική. δηλ. η περιφερειακή παραγωγή του κλάδου καλύπτει τη σχετική περιφερειακή ζήτηση μόνο κατά ποσοστό LQ_{ij}, ενώ η υπόλοιπη ζήτηση καλύπτει από εισαγωγές κατά ποσοστό $(1- LQ_{ij})/LQ_{ij}$

Τα απόλυτα μεγέθη των "βασικών" και "μη βασικών" δραστηριοτήτων των περιφερειών υπολογίζονται πολύ εύκολα ως εξής:

'Οταν $LQ_{ij} > 1$, η <u>βασική</u> δραστηριότητα θα είναι $(LQ_{ij} -1) \cdot \frac{Q_{ij}}{LQ_{ij}}$

η μη βασική $\frac{Q_{ij}}{LQ_{ij}}$

'Οταν $LQ_{ij} = 1$, υπάρχει μόνο μη βασική δραστηριότητα και είναι $\frac{Q_{ij}}{LQ_{ij}}$

'Οταν $LQ_{ij} < 1$, υπάρχει έλλειμμα σε μη <u>βασική</u> απασχόληση $\frac{Q_{iL}}{LQ_{ij}} \cdot (1 - LQ_{ij})$ που θα καλυφθεί με εισαγωγές.

Κατ'ανάλογο τρόπο μπορούν να υπολογισθούν οι χωροταξικοί συντελεστές που αφορούν την απασχόληση, με απλή αντικατάσταση του μεγέθους της απασχόλησης εκεί όπου πριν είχαμε το εγχώριο προϊόν.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, έχομε υπολογίσει τους χωροταξικούς συντελεστές εγχωρίου προϊόντος (Πίνακας 8) για το 1974, και απασχόλησης (Πίνακας 10) για το 1971 (δείγμα 25%). Επειδή δεν υπάρχουν στοιχεία εγχωρίου προϊόντος αναφερόμενα στο Ν.Καβάλας, χρησιμοποιήσαμε τα στοιχεία που αναφέρονται στην Υπηρεσία Περιφερειακής Αναπτύξεως (Υ.Π.Α.) Ανατολικής Μακεδονίας. (Νομοί Καβάλας, Δράμας, Σερρών). Για δε τους χωροταξικούς συντελεστές απασχόλησης, χρησιμοποιήσαμε στοιχεία που αφορούν το εργατικό δυναμικό του Ν.Καβάλας, όπως δίνεται από την απογραφή του 1971. Στον Πίνακα 8 βλέπομε ότι η Υ.Π.Α. Ανατολικής Μακεδονίας εξειδικεύεται στον κλάδο "Γεωργία - Δάση- Αλιεία" και "Κατασκευές". Για όλους τους υπόλοιπους κλάδους η περιφέρεια αυτή εισάγει. Οι συνολικές εισαγωγές της κατά κλάδους φαίνονται στον Πίνακα 9. Ο Πίνακας 11 δίνει τη διάρθρωση του Εργατικού Δυναμικού σε "βασικές", "μη βασικές" και "εισαγωγικές" δραστηριότητες, δηλ. τον αριθμό εργατών που εργάζεται σε κάθε είδους δραστηριότητα καθώς και αυτός που απαιτείται να εισαχθεί για να καλυφθεί από την εγχώρια προσφορά. Στον τομέα των κατασκευών π.χ. η ζήτηση εργατικού δυναμικού είναι 3.842 άτομα, ενώ η εγχώρια προσφορά μόνο 3.232 άτομα. Τα υπόλοιπα 610 πρέπει να έλθουν από το "εξωτερικό". Αυτό είναι πολύ σημαντικό, δεδομένου ότι, όπως δείξαμε στο πρώτο μέρος της μελέτης, το

έργο "ΚΑΛΑΜΙΤΣΑ" θα απασχολήσει γύρω στους 700 με 750 τεχνίτες και εργάτες κατά την πρώτη φάση (περίπου 7 χρόνια).

Με βάση τα στοιχεία των προηγουμένων πινάκων μπορούμε να υπολογίσουμε τον πολλαπλασιαστή Α.Ε.Π. Η ενδοπεριφερειακή μέση ροπή προς κατανάλωση υπολογίζεται ως εξής:

$$\frac{\text{Συνολική καταναλωτική δαπάνη - Δαπάνη εισαγωγών}}{\text{Συνολικό εισόδημα}}$$

Ο αριθμητής της σχέσης αυτής ισούται προς το "μη βασικό" εισόδημα, άρα ο λόγος γίνεται:

$$\frac{\text{Μη βασικό εισόδημα}}{\text{Συνολικό εισόδημα}} = \frac{13.715,9}{18.028} = 0,7608$$

Ο πολλαπλασιαστής όπως υπολογίστηκε στην εξίσωση (8) παραπάνω γίνεται:

$$\Delta Y_R = \frac{1}{1-(C-M)} DX$$

$$\Delta Y_R = \frac{1}{1-0,7608} DX$$

$$= \frac{1}{0,2392} DX$$

$$= 4,18\ DX$$

που σημαίνει ότι μιά αύξηση της αυτόνομης δαπάνης στην περιφέρεια κατά 1 δρχ. το συνολικό εισόδημα της περιφέρειας θα αυξηθεί κατά 4 δρχ. περίπου, όταν εξαντληθεί όλη η επίδραση του πολλαπλασιαστή.

Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να υπολογίσουμε τον πολλαπλασιαστή απασχόλησεως του Ν. Καβάλας:

$$\frac{\text{Μη βασικό εργατικό δυναμικό}}{\text{Συνολικό εργατικό δυναμικό}} = \frac{42364}{48148} = 0,88$$

Ο πολλαπλασιαστής γίνεται:

$$DL = \frac{1}{1-(C-M)} DX'$$

$$= \frac{1}{1-0,88} DX'$$

$$= \frac{1}{0,12} DX' = 8,33\ DX'$$

όπου η τελική μεταβολή της απασχόλησης και DX' η αρχική μεταβολή, που θα επέλθει από το έργο.

Το μεγάλο μέγεθος του πολλαπλασιαστή πιθανώς να προκαλεί εντύπωση. Η πραγματική του τιμή όμως θα είναι μικρότερη άν ληφθεί υπ'όψιν ότι στον υπολογισμό του παραπάνω πολλαπλασιαστή τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν αφορούν το εργατικό δυναμικό και όχι την πραγματική απασχόληση.

Θα πρέπει να σημειωθεί στη συνέχεια ότι παρά την ταχύτητα και ευχέρεια εφαρμογής της μεθόδου των χωροταξικών συντελεστών η μέθοδος παρουσιάζει ορισμένες αδυναμίες που θα πρέπει να παίρνονται υπ'όψιν κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων:

(α) Δεν χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία οριακών ροπών, αλλά μέσων ροπών, κατά τον υπολογισμό του πολλαπλασιαστή εισοδήματος. Αυτά υποννοεί την θεση ότι η ελαστικότητα, της κατανάλωσης και δαπάνης για εισαγωγές σε σχέση με το εισόδημα είναι μονάδα.

(β) Η μέθοδος έχει σα βασική προϋπόθεση ότι το πρότυπο καταναλώσεως περιφερειών ισούται με το μέσο εθνικό πρότυπο.

(γ) Υποθέτουμε επίσης ότι η μέση εθνική παραγωγικότητα ισχύει εξ'ίσου για όλες τις περιφέρειες, σε όλες τις περιπτώσεις όπου χρησιμοποιούνται στοιχεία απασχολήσεως για τον υπολογισμό των χωροταξικών συντελεστών.

Παρ'όλες όμως τις αδυναμίες της η μέθοδος είναι κατάλληλη για τον υπολογισμό των περιφερειακών πολλαπλασιαστών επειδή η έλλειψη στοιχείων εισαγωγών

καθώς και καταναλωτικών δαπανών κάνει αδύνατο τον κατ'ευθείαν υπολογισμό τους.

Με τις παραπάνω επιφυλάξεις, μπορούμε να διαπιστώσουμε με σχετική ασφάλεια ότι οι πολλαπλασιαστικές συνέπειες του Έργου στην περιοχή της Καβάλας θα είναι ιδιάίτερα σημαντικές και επομένως, το Έργο έχει αυτοδίκαια το χαρακτήρα αναπτυξιακού προγράμματος που συμβιβάζεται τόσο με τους στόχους της περιφερειακής πολιτικής, όσο και με τους χωροταξικούς στόχους εξυγίανσης του της χώρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟΥΣ, 1974

		1974
1.	Γεωργία - Δάση - Αλιεία	2,1811
2.	Ορυχεία	0,4218
3.	Μεταποίηση	0,6735
4.	Επιχείρηση Ηλεκτρ.-Φωταερίου-Ύδατος	0,4428
5.	Κατασκευές	1,0746
6.	Μεταφορές-Επικοινωνίες	0,6900
7.	Εμπόριο	0,9004
8.	Τράπεζες - Ασφάλειες - Κτηματικές Επιχειρήσεις	0,6688
9.	Κατοικίες	0,5655
10.	Δημόσια Διοίκησης - Ασφάλεια	0,4086
11.	Υγεία - Εκπαίδευση	0,8372
12.	Διάφορες Υπηρεσίες	0,5906

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΥ ΕΓΧΩΡΙΟΥ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ ΣΕ
"ΒΑΣΙΚΕΣ" "ΜΗ ΒΑΣΙΚΕΣ" ΚΑΙ "ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Σε εκατ.δρχ.

ΤΟΜΕΙΣ		ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ		
		ΒΑΣΙΚΕΣ	ΜΗ ΒΑΣΙΚΕΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ
1.	Γεωργία - Δάση - Αλιεία	4.212	3.567	-
2.	Ορυχεία -	-	101	138
3.	Μεταποίηση	-	2.456	1.191,1
4.	Επιχείρηση Ηλεκτρικού-Φωταέριο- Ύδατος	-	127	159,8
5.	Κατασκευές	100,1	1.341,9	-
6.	Μεταφορές - Επικοινωνίες	-	866	389,1
7.	Εμπόριο	-	2.294	25
8.	Τράπεζες - Ασφάλειες Κτηματικές Επιχειρήσεις	-	307	152,03
9.	Κατοικίες	-	681	520,9
10.	Δημ. Διοικήσεις - Ασφάλεια	-	633	916,19
11.	Υγεία - Εκπαίδευση	-	683	132,8
12.	Διάφορες Υπηρεσίες	-	659	456,8
Σ Υ Ν Ο Λ Ο		4.312,1	13.715,9	4.310,48

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ
ΝΟΜΟΥ ΚΑΒΑΛΑΣ

(Απογραφή 1971, Δείγμα 25%)

ΤΟΜΕΙΣ		1 9 7 1
1.	Γεωργία - Δάση - Αλιεία	1,2861
2.	Ορυχεία	0,9376
3.	Μεταποίηση	0,6777
4.	Επιχείρηση Ηλεκτρισμού - Φωταερίου- Ύδατος	0,4885
5.	Κατασκευές (Οικοδομικά - Δημ.Έργα)	0,8412
6.	Μεταφορές - Επικοινωνίες	0,7142
7.	Εμπόριο	0,9144
8.	Τράπεζες - Ασφάλειες - Κτημ.Επιχειρήσεις	0,6256
9.	Υγεία - Εκπαίδευση	0,8622
10.	Δημόσια Διοίκηση	0,8647
11.	Διάφορες Υπηρεσίες	0,8647
12.	Μη δηλώσαντες	0,8339

ΣΠΥΡΟΥ ΒΛΙΑΜΟΥ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ' οποιονδήποτε ζει ή ταξιδεύει στην Ελλάδα δίνεται συχνά η ευκαιρία να διαπιστώσει με τα ίδια του τα μάτια τις διαφορές στο επίπεδο ζωής μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών αφ' ενός και μεταξύ της Αθήνας και όλης της υπόλοιπης χώρας αφ' ετέρου. Ταυτόχρονα όμως αντιλαμβάνεται πως οι εγχώριοι παραγωγικοί πόροι – συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπινου δυναμικού – δεν αξιοποιούνται σ' όλη τους την έκταση και πως τα περιθώρια για μελλοντική ανάπτυξη παραμένουν ακόμη σημαντικά.

Η παρουσία περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα άρχισε να γίνεται έντονη κατά τη δεκαετία του '50, μια και μέχρι τότε δεν είχε αντιμετωπισθεί ποτέ σαν ένα δυνητικό εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο προγραμματισμός για την περιφερειακή ανάπτυξη ξεκίνησε όταν όλοι είχαν αναγνωρίσει πια την ανάγκη να ενισχυθούν οι κοινωνικές και οικονομικές δομές στις υπανάπτυκτες περιοχές και θεωρούσαν την κινητοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα σαν την προϋπόθεση sine qua non για την ανάπτυξη της χώρας. Παρ' όλα αυτά, η περιφερειακή ανάπτυξη αρχικά αντιμετωπιζόταν σε στενά τοπικά πλαίσια, μέσα από την αύξηση της παραγωγικότητας του αγροτικού τομέα και τη θέσπιση νομοθετικών ρυθμίσεων, οι οποίες, (α) προσέφεραν διάφορα κίνητρα για την εγκατάσταση βιομηχανιών στην επαρχία (Ν. 2687/53 και Ν. 2176/52), και (β) δημιουργούσαν καθεστώς προστασίας για τις επαρχιακές βιομηχανίες (Ν. 3213/55). Αργότερα η προσπάθεια στράφηκε στην εκπόνηση συστηματικών μελετών πάνω στο πρόβλημα, οι οποίες τροφοδότησαν τα διάφορα «Προγράμματα Οικονομικής Ανάπτυξης». Η καταπολέμηση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων αναφέρθηκε για πρώτη φορά σαν στόχος στο «Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως 1960-64» και στο «Σχέδιο Πενταετούς Προγράμματος 1966-70» που ακολούθησε, το οποίο τελικά

αντικαταστάθηκε από το «Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Ελλάδος 1968-72». Τα Προγράμματα αυτά πρότειναν τη διαίρεση της χώρας σε επτά «περιφέρειες προγραμματισμού», σε κάθε μια απ' τις οποίες εγκαταστάθηκε μια Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης του Υπουργείου Συντονισμού. Πρέπει πάντως να σημειωθεί εδώ ότι η περιφερειακή πολιτική ήρθε για πρώτη φορά στο προσκήνιο με το Πρόγραμμα 66-70, που συνέδεε τις περιφερειακές επιδιώξεις με τους ευρύτερους στόχους της εθνικής οικονομικής πολιτικής.

Τέλος, η συστηματική προσπάθεια για την αντιμετώπιση του περιφερειακού προβλήματος ενισχύθηκε με μια σειρά[1] νόμους και νομοθετικά διατάγματα (Ν. 1078/71, Ν.Δ. 1312/72, Ν. 289/76, Ν. 742/77, Ν. 849/79, Ν. 1116/81, Ν. 1262/82), που τέθηκαν σε ισχύ κατά τη δεκαετία του '70, όταν το πρόβλημα έφθασε στην κορύφωσή του.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να αναλύσει το ελληνικό περιφερειακό οικονομικό πρόβλημα και να εκτιμήσει τις διαστάσεις του χρησιμοποιώντας διάφορους δείκτες. Ο προσδιορισμός «οικονομικό» πρέπει να υπογραμμισθεί, μια και στο κείμενο δεν υπάρχουν στοιχεία που να αναφέρονται στις ποιοτικές πλευρές του περιφερειακού προβλήματος. Για τους σκοπούς της στατιστικής ανάλυσης η μελέτη βασίζεται όχι στις επτά περιφέρειες προγραμματισμού που προαναφέρθηκαν (αν και γίνεται αναφορά και σ' αυτές όταν υπάρχει ευχέρεια), αλλά στις δέκα διοικητικές περιφέρειες για τις οποίες υπάρχουν πρωτογενή στοιχεία. Οι περιφέρειες αυτές σχεδόν συμπίπτουν μ' εκείνες που προτάθησαν σε μια πρόσφατη ελληνική μελέτη (24), οι οποίες είχαν καθορισθεί με το κριτήριο της ομογένειας[2].

2. Η «ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ» ΚΑΙ ΤΟ «ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ»

Διάφορες μελέτες έχουν δείξει πως δεν υπάρχει μια απλή πρόσβαση στην έννοια του «περιφερειακού προβλήματος», που να ταιριάζει στις διαφορετικές συνθήκες σ' όλες τις χώρες. Προβλήματα μπορεί να ανακύπτουν από εμφανείς ανισότητες στο εισόδημα, την απασχόληση, τη μετανάστευση, κ.λ., αλλά και από πολύ λιγότερο εμφανείς διαταραχές, όπως π.χ. υπερπληθυσμός σε μια περιφέρεια που δημιουργεί αρνητικές εξωτερικές οικονομίες εξαιτίας της υπερσυγκέντρωσης.

Μια μελέτη του ΟΟΣΑ (14) παραδέχεται ότι ολοκληρωμένες παρουσιάσεις και αναλύσεις του περιφερειακού προβλήματος συναντᾶ κανείς σε λίγες μόνο χώρες, ενώ στις υπόλοιπες αυτό που υπάρχει είναι στοιχεία για καθυστερημένες περιοχές. Αυτό δημιουργεί τα εξής εμπόδια:

1. Τα κείμενα των Ν. βλ. στο: Κ.Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ: Νομοθεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης. Αθήναι, Τ. Α' 1981, Τ. Β' 1982, Τ. Γ' 1983. Επίσης βλ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, άρθρο στον παρόντα τόμο με τίτλο: Νομοθεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης.

2. Για μια λεπτομερή ιστορική ανασκόπηση του περιφερειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα βλ. (23) και (25).

(α) δεν έχει κανείς μια συνολική εικόνα, αλλά πρέπει να την δημιουργήσ από πολλές μεμονωμένες εκθέσεις, και

(β) δίνει την εντύπωση ότι τα περιφερειακά προβλήματα είναι κάτι ξέχωρ από το κύριο ρεύμα των μεγάλων οικονομικών προβλημάτων, όπως π.χ. μεγέθυνση της εθνικής οικονομίας. Συνεπώς, δεν απαιτούνται παρά δευτ ρεύουσας σημασίας μέτρα προκειμένου να αντιμετωπισθούν.

Στην πραγματικότητα το περιφερειακό πρόβλημα δεν είναι δυνατό ν' απ χωρισθεί απ' το σώμα των προβλημάτων που μια οικονομία βρίσκει μπροστ της, διότι α) οι εθνικές αναπτυξιακές πολιτικές επιδρούν με διαφορετικό τρόπ σε κάθε περιφέρεια, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες της, και β) διαπεριφερειακή κατανομή του πληθυσμού και των πόρων πρέπει να είν συμβιβαστή με τους εθνικούς στόχους, με την επίτευξη δηλαδή τουλάχιστο ανεκτών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών συνθηκών για όλη τ χώρα. Τα μέτρα για την ανάπτυξη των καθυστερημένων περιφερειών πρέπ να θεωρηθούν οργανικό κομμάτι της εθνικής οικονομικής πολιτικής μάλλο παρά ad hoc διορθωτικά μέτρα για υψηλά περιφερειακά ποσοστά ανεργία «Το θέμα εξετάζεται πια σε πολύ ευρύτερη βάση: την οργάνωση και δραστ ριοποίηση των περιφερειακών οικονομιών έτσι ώστε να συμβάλουν τόσο στη περιφερειακή όσο και στην εθνική ανάπτυξη»(1). Αυτό σημαίνει ότι πρώτ επιλέγονται περιφερειακοί στόχοι συμβιβαστοί με τους εθνικούς και στη χεια προτείνονται λύσεις (πολιτικές) για το περιφερειακό πρόβλημα. Έτσι ζητήματα αυτά εξετάζονται στη βάση των προκαθορισμένων στόχων.

Μπορούμε να διακρίνουμε τους στόχους αυτούς σε δύο κατηγορίες:

Α. Στόχοι υψηλότερης τάξης:

α) άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων, πράγμα που με άλλα λόγια σ μαίνει άριστη χωροταξική κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας, λαμβ νομένων υπ' όψη των υπαρχουσών συνθηκών κόστους και ζήτησης, και

β) άριστη διανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών μιας χ ρας.

Β. Στόχοι χαμηλότερης τάξης:

α) περιορισμός των ανισοτήτων στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των διαφορε περιοχών.

β) περιορισμός των διαφορών στο κατά κεφαλήν εισόδημα.

γ) διαπεριφερειακή ισορροπία, ένας δύσκολα επιτεύξιμος στόχος· έχει την έ νοια ότι τα διάφορα τμήματα της χώρας αναπτύσσονται με τους ίδιους ρυ μούς σε όρους εισοδήματος και πληθυσμού.

Το περιφερειακό πρόβλημα εκφράζεται συνήθως σε όρους των στόχων χ μηλότερης τάξης. Η αοριστία που υπάρχει ωστόσο στην έννοια του τρίτο στόχου δημιουργεί προβλήματα ασυμβατότητας μεταξύ αυτού και των υπ λοιπων δύο. Ας υποτεθεί, για παράδειγμα, ότι σε μια περιφέρεια παρουσιάζο ται υψηλοί ρυθμοί μετανάστευσης. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα χαμηλό π

σοστό ανεργίας και μεγαλύτερο κατά κεφαλήν εισόδημα. Αλλά τι θα συμβεί με το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού; Οπωσδήποτε θα εμφανίζεται μικρότερος απ' ότι στις άλλες περιφέρειες, ίσως μάλιστα και αρνητικός. Έτσι, ενώ οι διαπεριφερειακές ανισότητες στα ποσοστά ανεργίας και στο κατά κεφαλήν εισόδημα μειώνονται, παρατηρείται ταυτόχρονα αύξηση της ανισορροπίας από την άποψη των ρυθμών αύξησης του πληθυσμού. Συνεπώς, φαίνεται ότι όλα εξαρτώνται από το πώς ακριβώς ορίζεται το περιφερειακό πρόβλημα. Και πολύ συχνά οι υπεύθυνοι για την περιφερειακή πολιτική θυσιάζουν το στόχο της διαπεριφερειακής ισορροπίας εξ αιτίας της αντίφασης που μπορεί να εμφανισθεί με τους υπόλοιπους στόχους χαμηλότερης τάξης, όπως περιγράφθηκε προηγουμένως.

Ωστόσο, αν κάποιος αρκεσθεί στα ποσοστά ανεργίας ή στο κατά κεφαλήν εισόδημα προκειμένου να μετρήσει το μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος μιας χώρας, μπορεί να οδηγηθεί σε λανθασμένα συμπεράσματα. Κατ' αρχήν, όσον αφορά τα ποσοστά ανεργίας, η αξιοπιστία τους εξαρτάται από το: α) κατά πόσο οι στατιστικές απασχόλησης μπορούν να εκτιμήσουν σωστά τον αριθμό των ανέργων, β) αν τα υψηλότερα μέσα ποσοστά ανεργίας σε ορισμένες περιφέρειες οφείλονται σε εντονότερες κυκλικές και εποχικές διακυμάνσεις εκεί απ' ότι αλλού, και γ) κατά πόσο τα παρατηρούμενα αυτά ποσοστά είναι πράγματι «περιφερειακά», δηλαδή δεν οφείλονται σε συγκεκριμένους κλάδους που λειτουργούν σ' αυτές τις περιφέρειες. Απ' την άλλη πλευρά, όσον αφορά το εισόδημα, η διανομή του εξαρτάται από τις διαφορές στα επίπεδα τιμών στις περιφέρειες. Αλλά τέτοια στοιχεία για το περιφερειακό πραγματικό εισόδημα σπάνια είναι διαθέσιμα για διάφορους λόγους. Πρώτο, διότι οι περιφέρειες για τις οποίες προσφέρονται στοιχεία δεν είναι αυτές που θα καθόριζε ένας οικονομολόγος καταρτίζοντας ένα περιφερειακό πρόγραμμα, αλλά προσδιορίζονται με βάση τα διοικητικά διαμερίσματα. Δεύτερο, διότι περιφερειακοί δείκτες του κόστους ζωής δεν υπάρχουν, μια και τα σχετικά στοιχεία προσφέρονται μόνο για το σύνολο της οικονομίας. Αυτό το τελευταίο είναι πολύ σημαντικό γιατί το κόστος ζωής είναι συνήθως χαμηλότερο στις αγροτικές περιοχές. Παρ' όλα αυτά, οι δυσκολίες αυτές μπορούν να αντιμετωπισθούν (αν και όχι τελείως αποτελεσματικά) αν υποτεθεί ότι οι διακυμάνσεις στο κόστος εγκατάστασης και μετακίνησης από και προς τον χώρο εργασίας συμβάλουν σημαντικά στις διαπεριφερειακές διακυμάνσεις των τιμών των καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην ιδέα ότι το κόστος μετακίνησης από/πρός την εργασία μπορεί να θεωρηθεί σαν συμπληρωματικό προς το κόστος κατοικίας, με την έννοια ότι είναι ακριβότερο το να κατοικεί κανείς κοντά στη δουλειά του. Η απλή αυτή ιδέα περιπλέκεται ωστόσο απ' το γεγονός ότι η ποιότητα της κατοικίας συνήθως βελτιώνεται όσο απομακρύνεται κανείς από τους τόπους εργασίας. Στην περίπτωση αυτή, η υψηλότερη δαπάνη για μετακινήσεις είναι ένδειξη της δυνατότητας να κατοι-

κεί κανείς στα πολυτελή προάστια, και όχι αποτέλεσμα της ανικανότητάς τ
να πληρώνει τα υψηλά ενοίκια των αστικών περιοχών.

Μια ακόμη δυσκολία παρουσιάζεται όταν γίνεται η απόπειρα να συγκ
θούν τα περιφερειακά κατά κεφαλήν εισοδήματα διαφόρων χωρών. Αυτό συ
βαίνει επειδή η οργάνωση του εθνικολογιστικού συστήματος διαφέρει [illegible]
ρα σε χώρα. Για παράδειγμα, στο Πουέρτο Ρίκο οι διαπεριφερειακές συγκ
σεις βασίζονται στο μέσο εισόδημα κατά οικογένεια, στη Νορβηγία στο φο
λογητέο κατά κεφαλήν εισόδημα, στη Γερμανία στο καθαρό εθνικό προϊόν
τά κεφαλήν, κ.λ.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονισθεί εδώ και το οποίο επηρεάζει
μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος και, συνεπώς, τη μέτρησή του, εί
αυτό που αφορά τον προσδιορισμό των περιφερειών, μια και οι ανισότη
που παρουσιάζονται δεν είναι ανεξάρτητες από τον αριθμό και τα σύνορα τ
περιφερειών που εξετάζονται. Όσο περισσότερες περιφέρειες διακρίνει κα
σε μια χώρα τόσο εντονότερες εμφανίζονται οι ανισότητες. Για τους σκοπ
της εμπειρικής ανάλυσης χρησιμοποιούνται συνήθως οι διοικητικές περι
ρειες, γιατί γι' αυτές υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Σε θεωρητικές αναλύσ
αντίθετα, η χωρική διάσταση της οικονομίας πολλές φορές αγνοείται, και
«περιφέρειες» καθορίζονται ανεξάρτητα από τον χωροταξικό παράγοντα. Α
την άλλη πλευρά, η επιλογή διαφόρων κριτηρίων παράγει διάφορες περι
ρειακές οριοθετήσεις (αν, π.χ., χρησιμοποιηθεί ένα κλιματικό κριτήριο, η
ρώπη μπορεί να διαιρεθεί σε πολύ μεγάλες κλιματικές ζώνες που ξεπερνι
τα εθνικά σύνορα). Παρ' όλα αυτά, τρία είδη κριτηρίων χρησιμοποιούνται
νήθως για την περιφερειακή οριοθέτηση: α) Το κριτήριο της ομοιομορφία
ομογένειας, που βασίζεται στην ιδέα ότι περιοχές που παρουσιάζουν ανάλ
γεωγραφικά και οικονομικά ή ακόμα και κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστ
μπορούν να ομαδοποιηθούν σε ευρύτερες περιφέρειες, β) το κριτήριο του κ
βου (nodal criterion) που λαμβάνει υπ' όψη τη χωροταξική κατανομή
πληθυσμού και της οικονομικής δραστηριότητας, και γ) το κριτήριο προγρ
ματισμού, σύμφωνα με το οποίο μια περιφέρεια καθορίζεται από την ενισχύ
τα των μέτρων πολιτικής που εφαρμόζονται σ' αυτήν.

Καταλήγοντας, πρέπει να σημειωθεί ότι, ανεξάρτητα από το κριτήριο
περιφερειακής οριοθέτησης και, συνεπώς, ανεξάρτητα από το συγκεκριμ
χαρακτήρα και μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος, αυτό το τελευτ
δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα μονοσήμαντο στοιχείο, αλλά μάλλον ο
συνδυασμός οικονομικών, χωροταξικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικ
παραγόντων, ο καθένας απ' τους οποίους έχει τη δική του ιδιαίτερη σημα
αλλά, ταυτόχρονα, δεν μπορεί να εξετασθεί ξέχωρα από τους υπόλοιπους (
σ. 37).

3. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα μπορεί να εκφρασθεί πολύ γενικά σε όρους ανισοτήτων στην κατανομή της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας και, κατ' ακολουθίαν, του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του επιπέδου ζωής μεταξύ της Αθήνας και της επαρχίας αφ' ενός, και μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας αφ' ετέρου. Αλλά οι ανισότητες της πρώτης κατηγορίας είναι πολύ περισσότερο οξείες, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Οι διαφορές ανάμεσα στα αστικά κέντρα και τις αγροτικές περιοχές δεν είναι πολύ σημαντικές, επειδή οι κυριώτερες και πιο έντονες τάσεις αστικοποίησης συγκεντρώνονται προς την Αθήνα.

Τα αίτια της περιφερειακής υπανάπτυξης πρέπει μάλλον ν' αναζητηθούν στους ακόλουθους παράγοντες:

(α) Τη χαμηλή παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα, ο οποίος αποτελεί τη σπονδυλική στήλη της οικονομικής δραστηριότητας σ' όλες τις περιφέρειες εκτός απ' την Αττική. Αυτή με τη σειρά της οφείλεται στο μικρό μέγεθος και τον κατακερματισμό της αγροτικής ιδιοκτησίας, τη δυσμενή διάρθρωση της παραγωγής, το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο και την εδαφική μορφολογία. Τα εμπόδια αυτά τροχοπεδούν την αύξηση των εισοδημάτων και τη βελτίωση του επιπέδου ζωής του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της χώρας.

(β) Την υπερσυγκέντρωση των δραστηριοτήτων υψηλής παραγωγικότητας. Αυτή είναι αποτέλεσμα της τάσης του παραγωγικού εξοπλισμού να συγκεντρώνεται στα ίδια σημεία της χώρας που υπήρχε προπολεμικά, τάση η οποία εκδηλώθηκε την εποχή της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης προκειμένου ν' αξιοποιηθεί η μικρή ποσότητα κεφαλαιουχικού εξοπλισμού που είχε διασωθεί. Το γεγονός αυτό δημιούργησε δυνάμεις που ακόμα και σήμερα εξακολουθούν να επηρεάζουν τις επιχειρήσεις όσον αφορά την επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Οι δυνάμεις αυτές είναι το μέγεθος της αγοράς εργασίας και αγαθών, η συγκέντρωση της διοίκησης και των τραπεζικών υπηρεσιών, η ποιότητα και οι ανέσεις της κοινωνικής ζωής και, τέλος, η ύπαρξη εξωτερικών οικονομιών (βλ. ακόμη 28 κεφ. IV και 29).

Μιά ένδειξη για το δυσανάλογο μερίδιο της περιφέρειας της Αθήνας στη συνολική κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα της χώρας είναι το γεγονός ότι ενώ το ποσοστό της στο συνολικό πληθυσμό ήταν το 1972 41%, τον ίδιο χρόνο το μερίδιό της στην απασχόληση ήταν 51% για τις επιχειρήσεις Κοινής Ωφελείας, 60% για τις μεταφορές και 64% για τις Τραπεζικές και Ασφαλιστικές υπηρεσίες (5).

3.1. Περιφερειακή εξέλιξη του πληθυσμού - Μετανάστευση

Η μελέτη των στοιχείων πληθυσμού δείχνει ότι το περιφερειακό πρόβλημα είναι δυνατό να εκφραστεί σε όρους μιας διαρκούς πληθυσμιακής ροής

από τις άλλες περιφέρειες προς την Αθήνα. Πράγματι, κατά την περίοδο 1961-1971 ο πληθυσμός της περιοχής Αθήνας μεγάλωνε με έναν ετήσιο μέσο ρυθμό 3.3%, ενώ στις άλλες περιφέρειες παρουσίασε πτώση. Μόνο στο νομό Θεσσαλονίκης ο πληθυσμός αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό περίπου 2.7% εκείνη τη δεκαετία. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στην περιφέρεια Αθήνας ήταν περίπου 8 φορές μεγαλύτερος από τον εθνικό. Η εικόνα αλλάζει τη δεκαετία 1971-81. Ο ετήσιος ρυθμός για την Αθήνα ήταν 1.7% (μόλις ελαφρά μεγαλύτερος από τον εθνικό, ο οποίος έφθασε το 1%), ενώ ο αντίστοιχος για τη Θεσσαλονίκη ήταν 2%. Σε όλες τις άλλες περιφέρειες, εκτός από τα Ιόνια Νησιά και τη Θεσσαλία, οι ρυθμοί αύξησης υπήρξαν επίσης θετικοί. Οι αιτίες για τον υπερπληθυσμό της περιοχής της Αθήνας έχουν τη ρίζα τους στη μεγάλη είσοδο προσφύγων από τη Μικρά Ασία το 1922. Από τότε υπήρξε μία συνεχής εσωτερική μετανάστευση προς την πρωτεύουσα, ειδικά από τις αγροτικές περιοχές. Μεταξύ 1951 και 1961 η κατά 475.000 αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας αντιπροσώπευε το 62.8% της αύξησης του συνολικού πληθυσμού (750.000).

Η τάση αυτή στη συνέχεια αντιστράφηκε. Τα στοιχεία από την τελευταία απογραφή (1981) δείχνουν πως η αύξηση του πληθυσμού της πρωτεύουσας αντιπροσώπευε περίπου 50% της αύξησης του συνολικού πληθυσμού.

Με δεδομένους τους χαμηλούς ρυθμούς αύξησης του συνολικού πληθυσμού, η μεγάλη εσωτερική μετανάστευση προς την Αθήνα σε συνδυασμό με την πολύ σημαντική εξωτερική μετανάστευση (η οποία το 1961-71 έφθασε τις 1.365 χιλιάδες) είχε σαν αποτέλεσμα την ερήμωση πολλών αγροτικών περιοχών. Αυτή η έξοδος του αγροτικού δυναμικού ταυτόχρονα με την εισαγωγή συγχρόνων τεχνικών έντασης εργασίας, είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ελλείψεων εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα σε μια περίοδο που η εργασία ήταν απαραίτητη για την προώθηση της αναπτυξιακής πορείας της χώρας.

Πέρα από τους κοινωνικοπολιτικούς λόγους, και καθαρά οικονομικοί υπαγόρευσαν την άσκηση ελέγχου και την παροχή κινήτρων προκειμένου να προληφθεί η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Η έλλειψη εργατικού δυναμικού απέτρεπε την είσοδο ξένου κεφαλαίου, απαραίτητου για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Απ' την άλλη πλευρά, η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στην Αθήνα είχε σαν αποτέλεσμα την ένταση των αρνητικών εξωτερικών οικονομιών. Πράγματι, τα στοιχεία δείχνουν πως η περιφέρεια Αθήνας, σ' αντίθεση με όλες τις άλλες, παρουσίασε αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (204.289 για το 1961-71). Ωστόσο, παρά την αύξηση αυτή, η αναλογία του οικονομικά ενεργού προς τον συνολικό πληθυσμό στην περιοχή αυτή έπεσε από 36.8% το 1961 σε 34.8% το 1971. Αυτό σημαίνει ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς που κινήθηκαν προς την Αθήνα ήταν φοιτητές, νοικοκυρές και γενικά πρόσωπα εκτός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Δεν πρέπει ακόμα να διαφύγει της προσοχής το γεγονός ότι η αναλογία

του ενεργού στον συνολικό πληθυσμό παρουσίασε μια πτώση από 42.5% για το 1961 σε 37.6% για το 1971 σ' ολόκληρη τη χώρα. Είναι δυνατόν να διακριθούν τρείς παράγοντες υπεύθυνοι γι' αυτό. Πρώτα-πρώτα η εξωτερική μετανάστευση. Κατά την περίοδο που εξετάζεται πάνω από 85% των μεταναστών ήταν οικονομικά ενεργά άτομα. Ύστερα, η μείωση των εργαζομένων γυναικών στην αγροτική παραγωγή, η οποία οφείλεται στην αστικοποίηση του πληθυσμού. Τέλος, η αύξηση του αριθμού των σπουδαστών στα Ανώτερα και Ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό το τελευταίο είχε σαν συνέπεια το μερίδιο των μεταξύ 10-19 ετών απασχολουμένων στο συνολικό εργατικό δυναμικό να πέσει από 13.3% το 1961 σε 9.7% το 1971, ενώ το μερίδιο των μεγαλυτέρων από 20 ετών αυξήθηκε από 86.7% σε 90.3%.

Αλλά η ολοκληρωμένη ανάλυση των διαπεριφερειακών πληθυσμιακών ροών και η εξειδίκευση των παραγόντων που βρίσκονται πίσω απ' αυτές προϋποθέτουν τη συστηματική μελέτη των εξελίξεων κατά την περίοδο που εξετάζεται. Ο Πίνακας 1 απεικονίζει τις μετακινήσεις αυτές του πληθυσμού μεταξύ των περιφερειών για τις περιόδους 1955-60 και 1965-70. Από την παρατήρησή του προκύπτουν τα εξής: Ο μεγαλύτερος αριθμός των μετακινηθέντων προς την περιοχή της Αθήνας προέρχεται από την Πελοπόννησο και στις δύο περιόδους που προαναφέρθηκαν. Ακολουθεί η Κεντρική Ελλάδα, αν και είναι η πρώτη μεταξύ των περιφερειών που δέχθηκαν μετανάστες από την περιφέρεια της Αθήνας. Ο αριθμός των ατόμων όμως που κινήθηκαν από την Πελοπόννησο προς την Αθήνα παρουσιάζει πτώση τη δεύτερη πενταετία, ενώ ο ίδιος αριθμός για την Κεντρική Ελλάδα παρουσιάζει ουσιαστική άνοδο (από 42.200 για το 1955-60 σε 55.700 για το 1965-70). Ακόμα, μπορεί να γίνει η παρατήρηση ότι οι πληθυσμιακές ροές μειώνονται σημαντικά όσο αυξάνει η απόσταση μεταξύ των περιφερειών. Η πυκνότητα της ροής, απ' την άλλη πλευρά, μπορεί να εξηγηθεί (τουλάχιστον ως ένα βαθμό) από το γεγονός ότι οι ευκαιρίες απασχόλησης για τα άτομα κατανέμονται περίπου αναλογικά με τις υπάρχουσες κενές θέσεις σε κάθε περιφέρεια. Έτσι, έχει ελεγχθεί η υπόθεση ότι οι ροές πληθυσμού μεταξύ δύο περιφερειών είναι ανάλογες με το γινόμενο των πληθυσμών τους και αντίστροφα ανάλογες με τη μεταξύ τους απόσταση, υψωμένη σε κάποια δύναμη[1]. Είναι βέβαια προφανές ότι οι ροές είναι εντονότερες στις αναπτυσσόμενες περιφέρειες.

Άλλες έρευνες έχουν προτείνει σαν ερμηνευτικές μεταβλητές των διαπεριφερειακών ροών πληθυσμού την απόκλιση των περιφερειακών ποσοστών ανεργίας από το εθνικό, διάφορες μεταβλητές εισοδήματος (αν και λιγότερο

1. Οι σημαντικότερες πλευρές του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος μπορούν να βρεθούν και σε άλλες, πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Για μια λεπτομερή σύγκριση του προβλήματος στη Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα στη βάση των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν κι εδώ βλ. (1), (6) και (18).

σημαντικές από τα ποσοστά ανεργίας), και την απόσταση με τη μορφή μιας ψευδομεταβλητής που παίρνει την τιμή ένα όταν δύο περιφέρειες είναι γεωγραφικά συνεχείς και την τιμή μηδέν στην αντίθετη περίπτωση. Αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μικρές μετακινήσεις σε γειτονικές περιοχές, που γίνονται κυρίως για λόγους ανετότερης εγκατάστασης είναι πολύ συχνές, ενώ οι μεγάλες μετακινήσεις, που συνδέονται συνήθως με λόγους απασχόλησης, είναι πιο σπάνιες.

Απ' όλους αυτούς τους παράγοντες ο κυριώτερος είναι το ποσοστό ανεργίας. Έντονη εσωτερική μετανάστευση σημαίνει έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης σε μια περιφέρεια και αναζήτηση καλυτέρων σε μια άλλη, και οι πιο συνηθισμένοι δείκτες για την κατανομή αυτή των ευκαιριών είναι το ποσοστό ανεργίας, το κατά κεφαλήν εισόδημα και οι ρυθμοί μεγέθυνσης. Οι παράγοντες αυτοί θα συζητηθούν στη συνέχεια.

3.2. Απασχόληση και ανεργία

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός ήταν το 42.5% του συνολικού το 1961 και το 37.6% το 1971, και αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη μετανάστευση (οι μετανάστες που εγκατέλειψαν τη χώρα μεταξύ 1960-1970 ανέρχονται στον εντυπωσιακό αριθμό των 1.364.436 ατόμων).

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η κατανομή του απασχολουμένου πληθυσμού κατά περιφέρεια και οικονομική δραστηριότητα. Από την παρατήρηση του Πίνακα αυτού προκύπτουν τα ακόλουθα: Σ' όλες τις περιφέρειες παρουσιάσθηκε μια μείωση του αριθμού των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα, αν και τα σχετικά μερίδια κάθε περιφέρειας στην αγροτική απασχόληση παρέμειναν σχεδόν ίδια και για τις δύο περιόδους που εξετάζονται. Η μείωση ήταν μεγαλύτερη από τον εθνικό ρυθμό στις περιφέρειες Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων και Καβάλας για τα χρόνια 1968-72. Οι δραστικές αυτές μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης αυτών των περιφερειών δείχνουν την εκμηχάνιση και αναδιοργάνωση της αγροτικής παραγωγής αλλά και τη γενικότερη πορεία της εκβιομηχάνισης ολόκληρης της οικονομίας.

Όσον αφορά τον δευτερογενή τομέα, ο Πίνακας δείχνει αύξηση της απασχόλησης σ' αυτόν σ' όλες τις περιφέρειες. Αλλά τον εθνικό ρυθμό αύξησης τον ξεπέρασαν μόνο η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη (3.15% και 3.75% αντίστοιχα) κατά την περίοδο 1968-72. Αυτό οφείλεται στον περίπου τετραπλασιασμό του μεριδίου της απασχόλησης στη χημική βιομηχανία της Θεσσαλονίκης. Στην ίδια περιφέρεια επίσης παρατηρήθηκαν και σημαντικές διακλαδικές μεταβολές στην απασχόληση. Στους κλάδους υπόδησης, ιματισμού και προϊόντων από δέρμα αυτή έφθασε το 27% από 22%, ενώ σε δύο κλάδους της βαριάς βιομηχανίας, δηλαδή στην κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών και στη βασική μεταλλουργία το 17.6% και 15.8% από 14.8% και 0%

αντίστοιχα. Η μεγέθυνση ήταν περιορισμένη και μικρότερη από την εθνική (2.8) στις περιφέρειες Λάρισσας και Καβάλας.

Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα αυξήθηκε ταχύτερα απ' ότι στον δευτερογενή και τις δύο περιόδους. Και εδώ η εικόνα είναι η ίδια μ' αυτήν του δευτερογενή τομέα. Μόνο στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη οι ρυθμοί μεταβολής ήταν μεγαλύτεροι από τον εθνικό για το 68-72. Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν το Πενταετές Πρόγραμμα 1973-77, το οποίο, ωστόσο, ποτέ δεν εφαρμόσθηκε. Το Πρόγραμμα αυτό υπολόγιζε ταχύτερο από τον εθνικό ρυθμό μείωσης της αγροτικής απασχόλησης μονάχα για την περιφέρεια Αθήνας, ενώ στην πραγματικότητα αυτή θα ήταν η μοναδική που θα παρουσίαζε χαμηλότερο από τον εθνικό ρυθμό μεγέθυνσης της απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Είχε φθάσει πια ο καιρός ν' αντιμετωπισθεί σοβαρά το ελληνικό περιφερειακό πρόβλημα. Είναι αξιοπερίεργο, παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι η διακλαδική διάρθρωση της απασχόλησης στις περιφέρειες δεν άλλαξε σημαντικά το 1967 και το 1972 ούτε προγραμματίσθηκε ν' αλλάξει το 1977.

3.3 Περιφερειακή Κατανομή της Βιομηχανικής Δραστηριότητας

Η εξέταση της διαπεριφερειακής κατανομής της βιομηχανικής απασχόλησης και η σύνδεσή της με τον όγκο της ακαθάριστης επενδυτικής δαπάνης κατά περιοχή ή/και βιομηχανικό κέντρο έχει ιδιαίτερη σημασία, κυρίως από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα, οπότε η Ελλάδα βρέθηκε στην καρδιά μιας ζωηρής διαδικασίας εκβιομηχάνισης. Είναι εύλογη η υπόθεση ότι η εξέλιξη των μεγεθών αυτών υπήρξε ένας από τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες του περιφερειακού προβλήματος. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας το μερίδιο της Αθήνας στην απασχόληση της βιομηχανίας παρέμεινε πρακτικά το ίδιο (γύρω στο 46.7%). Το ίδιο συνέβη και με το μερίδιο των άλλων περιφερειών, εκτός απ' αυτό της Θεσσαλονίκης, το οποίο παρουσίασε μια αύξηση κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες, κυρίως λόγω της κατασκευής και λειτουργίας του βιομηχανικού συγκροτήματος της ΕΣΣΟ-ΠΑΠΠΑΣ. Η σταθερότητα αυτή των μεριδίων αντανακλά τις αμελητέες μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους καταναλωτικών, ενδιαμέσων και κεφαλαιουχικών αγαθών κατά τη δεκαετία που εξετάζεται. Η συμμετοχή της Αθήνας στους κλάδους καταναλωτικών κυμάνθηκε γύρω από το 43%, στα ενδιάμεσα κινήθηκε από 71% το 1963 σε 65.5% το 1969 και στα κεφαλαιουχικά από 53.8% το 1963 σε 50.3% το 1969.

Αυτή η διαχρονική σταθερότητα των μεριδίων οφείλει να συνεξετασθεί με τη διαχρονική εξέλιξη της βιομηχανικής διάρθρωσης κάθε περιφέρειας. Τα σχετικά στοιχεία δείχνουν την κυριαρχία των κλάδων καταναλωτικών προϊόντων σ' όλη τη χώρα. Αντίθετα, το μερίδιο των κλάδων ενδιαμέσων προϊόντων είναι πολύ χαμηλό. Το 1963 στην περιφέρεια Αθήνας η συμμετοχή των καταναλωτικών κλάδων στη συνολική βιομηχανική απασχόληση ήταν 66.3%, των ενδιαμέσων ήταν 10.7% και των κεφαλαιουχικών 23.0%. Το 1969 τα αντί-

στοιχα ποσοστά ήταν 65.3%, 11.5% και 23.2%. Η κατάσταση υπήρξε περίπου η ίδια και στις άλλες περιφέρειες. Το συμπέρασμα λοιπόν που βγαίνει είναι ότι καμμία περιφέρεια δεν εξειδικεύθηκε περισσότερο σε κάποια ή κάποιες δραστηριότητες, και τούτο αντανακλά – πέρα από τ' άλλα – και το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν παρατηρείται καμμία μεγάλη γεωγραφική συγκέντρωση φυσικών πόρων ή άλλων φυσικών πλεονεκτημάτων που να οδηγεί σε μια τέτοια εξειδίκευση.

Η εικόνα του περιφερειακού προβλήματος γίνεται πλήρης μόνο μετά την εξέταση της διαπεριφερειακής κατανομής των επενδύσεων. Έτσι, το 1971 η ελληνική πρωτεύουσα μόνη της συγκέντρωσε το 50% των συνολικών ιδιωτικών και δημοσίων επενδύσεων. Το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Τούτο οφείλεται κατά ένα μέρος και στην μεταπολεμική τάση των επαρχιωτών ν' αγοράζουν οικόπεδα και διαμερίσματα στην Αθήνα κάνοντας έτσι μια ασφαλή τοποθέτηση που θα εξασφάλιζε αργότερα και τη διαμονή τους στην πρωτεύουσα. Ακόμη, το ποσοστό των δημοσίων επενδύσεων στην Αθήνα ήταν το μεγαλύτερο, αν και μπορεί να υποστηριχθεί ότι, εφ' όσον είναι μικρότερο απ' αυτό των ιδιωτικών, η προσπάθεια του δημοσίου συγκεντρώθηκε κυρίως σε άλλες περιοχές όπως η Θεσσαλονίκη και η Πάτρα, με ποσοστά 17.82% και 21.65% αντίστοιχα, όπου τα ποσοστά των ιδιωτικών ήταν 15.5% για την πρώτη και 10.7% για τη δεύτερη. Η άποψη αυτή στηρίζεται και από την παρατήρηση ότι το μερίδιο των δημοσίων στις συνολικές επενδύσεις της περιφέρειας της πρωτεύουσας ήταν το μικρότερο από εκείνο όλων των άλλων περιφερειών. Αυτό ερμηνεύεται σαν προσπάθεια να αντισταθμισθεί η μεγάλη επενδυτική δαπάνη που αναλήφθηκε σ' αυτήν την περιφέρεια από τον ιδιωτικό τομέα (75.7% της συνολικής). Μετά απ' όλα αυτά δεν θα πρέπει να φαίνεται εκπληκτικό το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη Βιομηχανική Απογραφή του 1969, πάνω από το 67% των εγκαταστάσεων στα βιομηχανικά κέντρα όλης της χώρας βρίσκεται συγκεντρωμένο στην Αθήνα. Σ' αυτές, η παρουσία των καταναλωτικών κλάδων είναι η λιγότερο σημαντική, ενώ αυτή των κλάδων ενδιαμέσων ειναι εντυπωσιακή, (το 1969 το 66.5% των συνολικών εγκαταστάσεων καταναλωτικών προϊόντων βρισκόταν στην Αθήνα, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο των εγκαταστάσεων ενδιαμέσων ήταν 80%). Αυτό σε συνδυασμό με το χαμηλό ποσοστό των απασχολουμένων σε κλάδους ενδιαμέσων προϊόντων που αναφέρθηκε προηγουμένως, σημαίνει ότι στην περιφέρεια Αθήνας υπάρχουν πολλές εγκαταστάσεις για ενδιάμεσα αγαθά, αλλά με μικρό μέσο μέγεθος.

Αλλά ποιές είναι οι αιτίες αυτής της υπερσυγκέντρωσης; Πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στο φαινόμενο έχουν εντοπισθεί. (βλ. 6, σελ. 337-339).

α) Το μεγάλο μέγεθος της αγοράς στην Αθήνα, το οποίο διευκολύνει τις επιχειρήσεις να λειτουργήσουν στο άριστο μέγεθος, εκμεταλλευόμενες τις οικονομίες κλίμακας.

β) Η έλλειψη ζωηρής εξορυκτικής δραστηριότητας στην επαρχία, που κάνει αναγκαία την εγκατάσταση της βιομηχανίας κοντά στο λιμάνι του Πειραιά, απ' όπου εισάγονται πρώτες ύλες.

γ) Οι σημαντικές εξωτερικές οικονομίες που προσφέρει η περιοχή της Αθήνας (π.χ., χαμηλότερη τιμή του ηλεκτρισμού για βιομηχανικές χρήσεις) και οι σοβαρές τραπεζικές και ασφαλιστικές διευκολύνσεις.

δ) Η συνεχής εισροή πληθυσμού, που έχει σαν αποτέλεσμα να μην ωθούνται προς τα πάνω οι εργατικές αποδοχές στην αγορά εργασίας της Αθήνας και ν' αποφεύγονται έτσι αρνητικές οικονομίες, οι οποίες θα επηρέαζαν την απόφαση για το χώρο εγκατάστασης μιας επιχείρησης.

ε) Η δυσκινησία των εργοδοτών και των επιχειρηματικών στελεχών γενικότερα – που συμπίπτουν στις περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις – η οποία οφείλεται στις περισσότερες ευκαιρίες για κοινωνική ζωή και επιτυχία που προσφέρει η Αθήνα.

Κατά την μεταπολεμική περίοδο η ανισορροπία στην κατανομή του πληθυσμού μεταξύ της Αθήνας και της υπόλοιπης χώρας εντάθηκε, εξ αιτίας της αυξημένης συγκεντροποίησης της κρατικής λειτουργίας, του τουρισμού κ.λ. Και όλα αυτά δημιούργησαν μια σωρευτική διαδικασία επέκτασης, βασισμένη στην απορρόφηση πληθυσμού, κεφαλαίων και επιχειρηματιών από την επαρχία. Συνεπώς, η εγκατάσταση στην Αθήνα έρχεται σαν εύλογο αποτέλεσμα τόσο οικονομικών παραγόντων όσο και της θεσμικής δομής.

3.4. Οικονομική Διάρθρωση

Η οικονομική διάρθρωση κάθε περιφέρειας είναι, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, αίτιο αλλά και αποτέλεσμα ταυτόχρονα της περιφερειακής ανισορροπίας. Εκτιμήσεις του Υπουργείου Συντονισμού (τώρα Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας) για τη σύνθεση του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος κατά περιφέρειες για τα χρόνια 1967 και 1972 δίνουν τα ακόλουθα αποτελέσματα: Ο πρωτογενής τομέας έχει ουσιαστική σημασία για όλες τις περιοχές εκτός απ' την Αθήνα. Για την ελληνική οικονομία συνολικά στον πρωτογενή τομέα αναλογούσε το 23.3% και το 17.7% του ΑΕΠ το 1967 και το 1972 αντίστοιχα, και μόνο στην περιφέρεια της Αθήνας τα ποσοστά αυτά ήταν χαμηλότερα. Όλες οι άλλες είναι πολύ περισσότερο εξαρτημένες από την αγροτική παραγωγή.

Ο δευτερογενής τομέας κυριαρχεί, όπως είναι φυσικό, στην Αθήνα (37%), πράγμα που οφείλεται κυρίως: (α) στο μεγάλο αριθμό βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην περιοχή, και (β) στην υψηλή κατανάλωση ηλεκτρισμού, αερίου και νερού (τομείς που περιλαμβάνονται από τη Στατιστική Υπηρεσία στο δευτερογενή τομέα). Δεύτερη έρχεται η περιφέρεια Θεσσαλονίκης, της οποίας το 35.6% του ΑΕΠ προέρχεται από το δευτερογενή τομέα. Η περιοχή αυτή έχει χαρακτηρισθεί σαν ο δεύτερος μεγαλύτερος αναπτυξιακός πόλος της Ελλάδας,

διότι παρουσιάζει και άλλα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν σ' αυτό: λιμάνι, εργατικό δυναμικό, κ.λ.

Η κατανομή του τριτογενή τομέα είναι πιο ομοιόμορφη, αντανακλώντας τις πολύμορφες δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή. Και πάλι η μερίδα του λέοντος ανήκει στην Αθήνα, με ποσοστά πολύ υψηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο εμπόριο, τη Διοίκηση και την Άμυνα. Ακόμη, το μερίδιο των τραπεζικών υπηρεσιών είναι μεγαλύτερο απ' ότι σε άλλες περιφέρειες, μεγαλύτερο κι απ' τα βιομηχανικά κέντρα της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας. Το μερίδιο των κατοικιών είναι υψηλό σ' όλη τη χώρα, εξ αιτίας της νοοτροπίας του Έλληνα να τοποθετεί τα χρήματά του σε κατοικίες, θεωρώντας τις σαν την ασφαλέστερη επένδυση. Το εντυπωσιακό εδώ είναι το γεγονός ότι η δεύτερη μετά την Αθήνα περιφέρεια με το μεγαλύτερο μερίδιο του τριτογενή τομέα είναι αυτή των Ιωαννίνων, με 50.8%, λίγο πάνω απ' τον εθνικό μέσο όρο για το 72. Αυτό εξηγείται από το ζωηρό εμπόριο και τις υπηρεσίες του τοπικού Πανεπιστημίου, αλλά και από το απλό γεγονός ότι με έναν πολύ λίγο αναπτυγμένο πρωτογενή και δευτερογενή τομέα είναι φυσικό ο τριτογενής να παρουσιάζει μεγάλη συμμετοχή στο ΑΕΠ.

Αυτή η διάρθρωση της παραγωγής στις περιφέρειες επιδρά ασφαλώς και στην εθνική διάρθρωση. Απ' την περιφέρεια της πρωτεύουσας προέρχεται πάνω από το μισό του προϊόντος του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας (53.8% και 56.5% αντίστοιχα για το 1972), ενώ στο άλλο άκρο, η περιφέρεια Ιωαννίνων πρόσφερε μόλις λίγες ποσοστιαίες μονάδες (2.3% και 3.5% αντίστοιχα). Η κυριαρχία της πρώτης στον τριτογενή τομέα οφείλεται, όπως σημειώθηκε και προηγουμένως, στις εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες και στη Διοίκηση και την Άμυνα, που συγκεντρώνουν στην Αθήνα το 75.5% και 74.5% αντίστοιχα του συνολικού τους μεγέθους. Επίσης, η Αθήνα, σαν κέντρο των μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, συγκεντρώνει ένα πολύ μεγάλο μέρος του συνολικού προϊόντος των δραστηριοτήτων αυτών (περίπου 60.1%).

Δυστυχώς τα στοιχεία αυτά πρέπει ν' αντιμετωπισθούν με επιφυλάξεις, μια και δεν αναφέρονται στις δέκα διοικητικές περιφέρειες αλλά στις επτά περιφέρειες προγραμματισμού, όπου έχουν εγκατασταθεί Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης του Υπουργείου Συντονισμού. Έτσι, η περιφέρεια προγραμματισμού της Αθήνας δεν συμπίπτει με την περιφέρεια Αθήνας που αναφερόταν προηγουμένως, γιατί περιλαμβάνονταν σ' αυτήν η Εύβοια και τα Νησιά του Αιγαίου, τα οποία έχουν πολύ διαφορετική οικονομική διάρθρωση. Μόνο λαμβάνοντας υπ' όψη το στοιχείο αυτό μπορεί να εξηγηθεί το πώς η Αθήνα παρουσιάζεται να προσφέρει το 14% του προϊόντος του πρωτογενή τομέα στις αρχές της δεκαετίας του '70.

Μετά απ' όλα αυτά η κυριαρχία της Αθήνας στην οικονομική ζωή της χώρας φαίνεται ακόμα περισσότερο εντυπωσιακή. Αυτό εκδηλώνεται και στην ά-

νιση κατανομή του κατά κεφαλή εισοδήματος μεταξύ αυτής και των άλλων περιοχών. Μόνο στην Αθήνα το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν μεγαλύτερο από το εθνικό κατά 18.5% στις αρχές της δεκαετίας του '70. Η περιφέρεια με το χαμηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν τα Ιωάννινα (28% κάτω του εθνικού), και αυτό οφείλεται στο μικρό αγροτικό (2.380 εκατ. δρχ.) και το αμελητέο βιομηχανικό προϊόν (973 εκατ. δρχ.). Αν ληφθεί υπ' όψη το γεγονός ότι η περιφέρεια της πρωτεύουσας συγκέντρωνε το 1967 το 37.9% και το 1972 το 40.9% του συνολικού πληθυσμού, φαίνεται καθαρά πως το υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα προέρχεται από τη μεγάλη παραγωγή. Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του '70 η περιφέρεια αυτή παρήγαγε το 46% του ελληνικού ΑΕΠ. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία για την παραγωγικότητα (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο) δείχνουν ότι αυτή ήταν κατά 36% μεγαλύτερη στην Αθήνα από ότι σ' όλη τη χώρα για τον πρωτογενή τομέα, εξ αιτίας ασφαλώς της εκμηχάνισης των καλλιεργειών και της εισροής νέου και παραγωγικού εργατικού δυναμικού. Τα Ιωάννινα βρίσκονται πάλι στο τέλος της κατάταξης, με δείκτη κατά 30% χαμηλότερο από τον εθνικό.

Όσον αφορά το δευτερογενή τομέα, τα στοιχεία δεν δείχνουν τέτοιες μεγάλες αποκλίσεις. Η περιφέρεια της Πάτρας βρίσκεται κατά 14% υψηλότερα από την Αθήνα, της οποίας ο δείκτης ισούται με τον εθνικό, κυρίως λόγω της κατασκευής και λειτουργίας της βιομηχανικής ζώνης. Στη χαμηλότερη θέση είναι ξανά η περιφέρεια Ιωαννίνων. Τέλος, η παραγωγικότητα των υπηρεσιών κατανέμεται ακόμη ομαλότερα, κυμαινόμενη από 8% κάτω από τον εθνικό δείκτη για τη Θεσσαλονίκη έως 7% επάνω για το Ηράκλειο.

Μετά την ανάλυση που προηγήθηκε, το συμπέρασμα που μπορεί να βγει είναι ότι, αν και υπήρξε μία μικρή βελτίωση στην κατανομή του κατά κεφαλήν εισοδήματος κυρίως λόγω της διαρροής πληθυσμού από ορισμένες περιφέρειες, η βασική περιφερειακή οικονομική διάρθρωση δεν μεταβλήθηκε και «οι περιφέρειες που έχασαν τον περισσότερο πληθυσμό παρουσίασαν και τους χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Αυτό σημαίνει ότι η μετακίνηση του πληθυσμού δεν είναι επαρκής για τον περιορισμό των εισοδηματικών ανισοτήτων αλλά χρειάζονται λύσεις για τα διαρθρωτικά προβλήματα των περιφερειών» (5, σ. 97).

4. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ανάλυση του ελληνικού περιφερειακού οικονομικού προβλήματος, η οποία προηγήθηκε, έδειξε ότι οι διαφορές μεταξύ της Αθήνας και της υπόλοιπης χώρας είναι εντυπωσιακά μεγάλες. Κατ' αρχήν, η ανισοκατανομή του πληθυσμού που εντοπίζεται από το πρώτο τέταρτο του αιώνα έγινε ακόμα μεγαλύτερη διότι η πρωτεύουσα εξακολούθησε να ασκεί διαρκή έλξη στην ελληνική επαρχία. Αυτή η αύξηση της συγκέντρωσης είχε σαν συνέπεια τη μεγέθυνση των τοπικών αγορών αγαθών και εργασίας, η οποία, με τη σειρά της,

προκάλεσε τη συγκέντρωση των επιχειρήσεων στην περιοχή. Έτσι, η ανισορροπία υπήρξε σωρευτική. Πέρα απ' αυτά, η Αθήνα δεν ήταν απλώς τόπος συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού, επιχειρηματιών κι επιστημόνων, αλλά την προτιμούσαν και οι αποσυρόμενοι από την ενεργό οικονομική ζωή λόγω της βελτιωμένης ποιότητας και ποσότητας των υπηρεσιών. Επίσης, η συγκέντρωση της Δημόσιας Διοίκησης στην Αθήνα αυξάνει το ειδικό βάρος της, διευρύνοντας έτσι το χάσμα. Συνεπώς, κάθε προσπάθεια να μειωθούν οι ανισότητες πρέπει να έχει σαν στόχο, εκτός απ' τα άλλα, είτε τη μείωση του πληθυσμού και της απασχόλησης στην Αθήνα είτε την ανάπτυξη μιας άλλης πόλης, όπως η Θεσσαλονίκη στη Β. Ελλάδα, προκειμένου να αντισταθμισθεί ο ρόλος της πρωτεύουσας.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονισθεί εδώ είναι το μεγάλο μερίδιο της αγροτικής παραγωγής το οποίο παρατηρείται σ' όλες τις περιφέρειες εκτός από την Αθήνα. Βέβαια το μερίδιο αυτό παρουσιάζει μια σταθερά φθίνουσα πορεία, με μια αντίστοιχη άνοδο του μεριδίου του δευτερογενή τομέα, αλλά πάντως παραμένει αρκετά σημαντικό. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι το συνολικό προϊόν των περιφερειών μένει χαμηλό εξ' αιτίας π.χ. παρακμαζόντων κλάδων σε μερικές απ' αυτές. Αντίθετα, φαίνεται πως εμποδίζεται κυρίως από τη χαμηλή παραγωγικότητα στον αγροτικό τομέα. Άρα, η θεραπεία του προβλήματος δεν μπορεί να έρθει παρά με τη δημιουργία της κατάλληλης υποδομής και την εγκατάσταση συγχρόνων βιομηχανιών στις περιφέρειες όπου κυριαρχεί η αγροτική παραγωγή.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί το υψηλό μερίδιο των υπηρεσιών στο συνολικό προϊόν όλων των περιφερειών.

Τέλος, οι μεγάλοι ρυθμοί μετανάστευσης προς την Αθήνα και το εξωτερικό είναι μια σημαντική πλευρά του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος. Αυτοί πιθανώς αντανακλούν την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης στην επαρχία.

Αν έπρεπε λοιπόν το ελληνικό περιφερειακό πρόβλημα να περιγραφθεί με δύο λόγια, θα εκφραζόταν σαν: υπερσυγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στην περιοχή της Αθήνας. Η υπερσυγκέντρωση όμως αυτή είναι πολύ σοβαρή για να αγνοηθεί σε μία δυτική βιομηχανική οικονομία.[1]

1. Οι σημαντικότερες πλευρές του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος μπορούν να βρεθούν και σε άλλες, πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Για μια λεπτομερή σύγκριση του προβλήματος στη Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα στη βάση των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν κι εδώ βλ. (1), (6), (18).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΞΕΝΗ

1. Allen, K., MacLennan, M.C.: Regional Problems and Policies in Italy and France; Allen & Unwin, London 1970.
2. Brown, A.J.: «The Framework of Regional Economics in the U.K.»; National Institute of Economic and Social Research; Cambridge University Press, 1972.
3. Brown, A.J.: Regional Economics with special reference to U.K., in Economic Journal, December 1969, re-published in Surveys of Applied Economics, Volume 1, 1973.
4. Brown, A.J.: Regional Problems and Regional Policy, N.I.E.R., November 1968.
5. Chiotis, G.: Regional Development Policy in Greece, in Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie, March/April 1972.
6. Chiotis, G.: Regional Planning and Economic Development: A comparative study of Regional Planning in France, Italy and Greece, (Unpublished Ph. D. Thesis), Manchester University, October 1964.
7. Coates, B.E., Rawstron, E.M.: Regional Variations in Income, in Westminster Bank Review, February 1966.
8. Devine, P.J.: Inter-Regional Variations in the degree of Inequality of Income Distribution: The United Kingdom, 1949-1965, in The Manchester School, June 1969.
9. Friedman, J., Alonso, W., (ed): Regional Development and Planning, M.I.T. Press, October 1969.
10. Germidis, D.A., Delivanis-Negreponti, M: Industrialisation, employment, Income distribution in Greece: A case study, Development Centre of the OECD, Paris 1975.
11. Hall, P.: Theory and Practice of Regional Planning, Pemberton Books, London 1970.
12. Needleman, L. (ed): Regional Analysis. Penquin 1968.
13. O.E.C.D.: Greece, November 1972.
14. O.E.C.D.: Re-appraisal of Regional Policies in OECD countries. Paris 1974.
15. O.E.C.D.: The Regional Factor in economic development. Paris 1970.
16. Richardson, H.W. : Elements of Regional Economics, Penguin 1969.
17. Richardson, H.W.: Regional Economics. World University, 1972.
18. Vliamos, S.J.: «An Analysis of the Regional Economic Problem in Greece». Unpublished M.A. (Econ.) Dissertation, Manchester University 1967.

19. Walter Isard: Methods of Regional Analysis. Cambridge, Massachusetts, MIT Press 1967.
20. Walter Isard: Spatial organisation and Regional Planning: Some hypothesis for Econometric Analysis, Paris 1965.
21. Ward, B.: Greek Regional Development. Research Monegraph Series. Centre of Planning and Economic Research. Athens 1963.
22. Williamson, J.G. : Regional Inequality and the process of National Development: A description of the patterns, in Economic Development and Cultural Change, Vol 13, No. 4, Part II, July 1965.

II. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

23. Δεμέκας, Δ.: Περιφερειακή Κατανομή της Βιομηχανικής Δραστηριότητας και Περιφερειακή Πολιτική. Η περίπτωση της Ελλάδας 1963-1978. Εργασία εκπονηθείσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Απρίλιος 1982. (mimeo).
24. Κώττης, Γ.: «Βιομηχανική Αποκέντρωση και Περιφερειακή Ανάπτυξη». Ι.Ο.Β.Ε. Αθήνα 1980.
25. Μαυράκης, Π.: «Ο Προγραμματισμός της Περιφερειακής Αναπτύξεως στην Ελλάδα», στο ΚΕΠΕ: Το Πλαίσιο της Περιφερειακής Αναπτύξεως». Αθήνα 1970.
26. ΚΕΠΕ: «Πενταετές Πρόγραμμα Περιφερειακής Αναπτύξεως της Ελλάδος, 1968-1972». Αθήνα 1968.
27. ΚΕΠΕ: «Πενταετές Πρόγραμμα Περιφερειακής Αναπτύξεως της Ελλάδος. 1973-1977». Αθήνα 1972.
28. Παναγιωτάτου, Ε.: Θέματα Περιφερειακής Αναπτύξεως. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Αθήνα 1982.
29. Παναγιωτάτου, Ε.: Περιφερειακές Ανισότητες και η Προσέγγιση Πολιτικής. Οικονομικός Ταχυδρόμος, Αύγουστος 1982.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Διαπεριφερειακή εσωτερική μετανάστευση 1959-60 και 1965-70.

(Σε χιλιάδες)

Περιφέρειες	Μετανάστευση	Περιοχή Αθηνών	Κεντρ. Ελλάδος	Πελοπόννησου	Ιονίων Νήσων	Ηπείρου	Θεσσαλίας	Μακεδονίας	Θράκης	Νήσων Αιγαίου	Κρήτης
1955-60	3261	405	519	745	165	244	256	302	66	331	228
Περιοχή Αθηνών	2182	–	422	655	122	154	154	174	18	281	203
Κεντρ. Ελλάδος	317	138	–	42	13	40	36	25	2	13	7
Πελοποννήσου	155	67	31	–	17	10	5	10	1	9	3
Ιονίων Νήσων	25	8	2	6	–	4	0	4	0	1	0
Ηπείρου	46	16	11	2	6	–	3	7	0	1	0
Θεσσαλίας	113	29	23	9	1	7	–	40	1	2	2
Μακεδονίας	253	71	20	20	3	23	56	–	41	10	8
Θράκης	60	8	1	3	1	3	2	30	–	10	1
Νήσων Αιγαίου	62	38	7	6	1	1	2	4	0	–	4
Κρήτης	51	30	1	0	1	2	2	7	1	6	–
1965-70	4233	653	709	730	152	275	440	456	213	315	290
Περιοχή Αθηνών	2561	–	557	631	114	171	262	284	77	254	211
Κεντρ. Ελλάδος	436	205	–	33	10	39	60	44	11	18	16
Πελοποννήσου	265	120	51	–	8	20	14	25	6	12	9
Ιονίων Νήσων	53	21	7	8	–	7	2	4	0	2	2
Ηπείρου	73	24	18	6	9	–	7	8	0	1	0
Θεσσαλίας	152	53	27	6	1	9	–	38	5	1	12
Μακεδονίας	421	99	29	30	6	23	81	–	105	18	30
Θράκης	52	9	5	3	0	2	3	25	–	2	3
Νήσων Αιγαίου	115	62	9	7	2	3	4	16	5	–	7
Κρήτης	105	60	6	6	2	1	7	12	4	7	–

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος. Απογραφή Πληθυσμού: 1961 και 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Περιφερειακή απασχόληση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	1967 Σε χιλιάδες άτομα	%	1972 Σε χιλιάδες άτομα	%	1977 Σε χιλιάδες άτομα	%	Σύνολ. Μεταβολής (σε χιλ) 1968-72	1973-77	Μέσος ρυθμός μεταβολής% 1968-72	1973-77
I. ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	1.500	100,0	1.350	100,0	1.200	100,0	-150	-150	-2,10	-2,40
1. ΑΘΗΝΑ	165	11,0	145	10,7	125	10,4	-20	-20	-2,55	-2,80
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	270	18,0	235	17,4	210	17,5	-35	-25	-2,75	-2,30
3. ΠΑΤΡΑ	360	24,0	330	24,5	294	24,5	-30	-36	-1,75	-2,30
4. ΛΑΡΙΣΑ	215	14,3	200	14,8	181	15,1	-15	-19	-1,45	-2,00
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	128	8,5	120	8,9	107	8,9	-8	-13	-1,30	-2,30
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	112	7,5	100	7,4	86	7,2	-12	-14	-2,25	-3,15
7. ΚΑΒΑΛΑ	250	16,7	220	16,3	197	16,4	-30	-23	-2,30	-2,25
II. ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	740	100,0	850	100,0	950	100,0	110	100	2,80	2,25
1. ΑΘΗΝΑ	391	52,8	457	53,8	494	52,0	66	37	3,15	1,60
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	123	16,6	148	17,4	174	18,3	25	26	3,75	3,30
3. ΠΑΤΡΑ	78	10,5	86	10,1	99	10,4	8	13	1,95	2,90
4. ΛΑΡΙΣΑ	57	7,7	60	7,1	70	7,4	3	10	1,05	3,10
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	27	3,7	30	3,5	35	3,7	3	5	2,15	3,10
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	26	3,5	29	3,4	33	3,5	3	4	2,20	2,60
7. ΚΑΒΑΛΑ	38	5,2	40	4,7	45	4,7	2	5	1,05	2,40
III. ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	990	100,0	1.150	100,0	1.370	100,0	160	220	3,00	3,50
1. ΑΘΗΝΑ	551	55,7	643	55,9	733	53,8	92	90	3,15	2,63
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	140	14,1	169	14,7	212	15,5	29	43	3,85	4,65
3. ΠΑΤΡΑ	104	10,5	119	10,3	150	10,8	15	31	2,75	4,75
4. ΛΑΡΙΣΑ	70	7,1	79	6,9	99	7,2	9	20	2,45	4,60
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	38	3,8	42	3,6	54	3,9	4	12	2,00	5,15
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	37	3,7	42	3,7	52	3,7	5	10	2,55	4,35
7. ΚΑΒΑΛΑ	50	5,1	56	4,9	70	5,1	6	14	2,30	4,55

Πηγή: Εκτιμήσεις Υπουργείου Συντονισμού και Προγραμματισμού, βάσει της Απογραφής Πληθυσμού, 1961 και 1971

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Γεωγραφική κατανομή και ανάλυση της διαρθρώσεως της βιομηχ. απασχολήσεως

Περιφέρειες	Κ Α Τ Α Ν Ο Μ Η(α) Βιομηχανία		Καταναλωτικά Αγαθά		Ενδιάμεσα Αγαθά		Κεφαλαιουχικά Αγαθά	
	1963	1969	1963	1969	1963	1969	1963	1969
Περιοχή Αθηνών	46.79	46.63	42.47	43.23	71.48	65.50	53.84	50.53
Κεντρ. Ελλάδος και Ευβοίας	7.80	8.71	7.15	7.67	6.90	7.43	10.51	12.62
Πελοποννήσου	9.51	8.45	10.76	9.51	8.10	7.08	5.43	5.44
Ιονίων Νήσων	1.37	1.09	1.63	1.31	0.60	0.29	0.70	0.68
Ηπείρου	1.47	1.53	1.70	1.79	0.49	0.45	0.96	1.09
Θεσσαλίας	5.16	5.10	5.33	5.31	1.56	2.11	5.82	5.57
Μακεδονίας	18.59	20.50	20.35	21.86	7.74	15.22	16.01	17.97
Θράκης	1.74	1.58	1.88	1.76	0.38	0.24	1.68	1.50
Νήσων Αιγαίου	3.86	3.11	4.55	3.68	1.12	0.79	2.32	2.14
Κρήτης	3.65	3.28	4.12	3.83	1.58	0.86	2.67	2.41
Εθνικός Μέσος Όρος	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Σημ.: (α)% κατά περιφέρεια

(Συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 (Συνέχεια)

ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΕΩΣ(β)

Περιφέρειες	Βιομηχανία		Καταναλωτικά Αγαθά		Ενδιάμεσα Αγαθά		Κεφαλαιουχικά Αγαθά	
	1963	1969	1963	1969	1963	1969	1963	1969
Athens area	100.00	100.00	66.24	65.33	10.79	11.50	22.96	23.15
Centr. Greece and Euboea	100.00	100.00	66.87	62.07	6.25	6.99	26.87	30.93
Peloponnessos	100.00	100.00	82.57	79.36	6.02	6.86	11.40	13.77
Ionian Isls	100.00	100.00	86.61	83.99	3.12	2.23	10.26	13.40
Epirus	100.00	100.00	84.55	82.41	2.38	2.36	13.05	15.22
Thessaly	100.00	100.00	75.38	73.30	2.13	3.38	22.47	23.31
Macedonia	100.00	100.00	79.87	75.17	2.94	6.08	17.18	18.73
Thrace	100.00	100.00	79.12	78.45	1.54	1.28	19.32	20.26
Aegean Isls	100.00	100.00	85.93	83.23	2.05	2.07	12.01	14.68
Crete	100.00	100.00	82.33	82.12	3.06	2.14	14.60	15.72

Πηγές: Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, 1971. Ο Πίνακας αυτός υπάρχει στο (10), Πίνακες 5Α και 5Β σελ. 131-134.

Σημ.: (β) κατά κλάδο βιομηχανικής παραγωγής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Ανάλυση της επενδυτικής δαπάνης κατά πόλη/βιομηχανικό κέντρο, 1971

(Εκατ. Δρχ.)

Περιφέρειες	Ιδιωτική		Δημόσια		Συνολική		% Ιδιωτ. Επενδ. στην Συνολ. Επένδ. στην Περιοχή	%Δημ. Επενδ. στη Συνολ. Επενδ. στην Περιοχή
	Αξία	Ποσοστιαία	Αξία	Ποσοστιαία	Αξία	Ποσοστ.		
Αθήνα	27433	56.67	8783	35.59	36212	49.55	75.75	24.25
Θεσσαλονίκη	7286	15.05	4397	17.82	11638	15.98	62.36	37.64
Πάτρα	4323	10.17	5343	21.65	10266	14.05	47.95	52.05
Ηράκλειον	1968	4.07	1456	5.90	3424	4.68	57.18	42.52
Λάρισα	3038	6.28	1666	6.75	4704	6.44	64.61	36.32
Ιωάννινα	1333	2.75	1121	4.54	2454	3.36	54.32	45.68
Καβάλα	2431	5.02	1913	7.75	4344	5.94	55.96	44.04
Ελλάδα	48412	100.00	24679	100.00	73091	100.00	–	–

Πηγή: Εκτιμήσεις ΚΕΠΕ, αναφερόμενες στο (10), σελ. 92.